

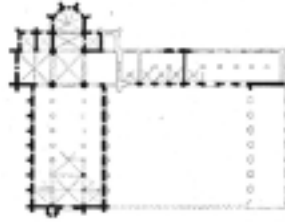
Kő kövön...

I. rész

Sorozatunkban Brassó megye történelmi és építészeti műemlékei közül mutatjuk be a legjelentősebbeket. Német, illetve román nyelvű turistakalauzok, monográfiák léteznek ugyan, s többé-kevésbé részletesen tárgyalják is az általunk is bemutatni szándékozott épületeket, maradványokat, romokat, ám e munkákból hogy, hogy nem, de valahogy kimaradt, illetve elsikkadt közös múltunk fennmaradt nyomainak magyar vonatkozása. Senki érdemeit nem kisebbítjük azzal, ha szólunk arról, hogy közös otthonunk, Dél-Erdély mai képének kialakításán az említetteken kívül más is munkálkodott, az idők folyamán itt más is alkotott.

A kerci kolostor

Brassó megye műemlékeinek sorát egy másik megyéhez, a szomszédos Szebenhez tartozó Kerc kolostorának bemutatásával kezdjük. Jó okkal. Az a megyehatár csak 1967 óta van ott, ahol van. A kerci kolostor messze vidéken a legrégebbi épület, s a maga korában a legmodernebb volt. A kerci műhely hatása Dél-Erdély sok régi műemléktemplomán fellelhető. Ami azt jelenti, hogy a Kercre érkező francia, cisztercita szerzetesekkel az akkori nyugat-európai építőművészet élvonalába tartozó építőmesterek, kőfaragók is érkeztek, akik amiután itt a munkával végeztek, másutt is dolgoztak (Prázsmáron, Földváron, Barcaszentpéteren, Brassó-Bertalanban például), illetve a kezük alatt tanult helyi mesterek azt folytatták később is, amit őtőlük eltanultak.

Az akkori Dél-, illetve Délkelet-Erdély vajmi keveset hasonlított a

maihoz. Jobbára erdős, mocsaras vidék volt. Amikor II. Endre a Barcaságot a teuton lovagoknak adta, s oklevelében a sokat idézett „puszta és lakatlan terület”-ként („terra deserta et inhabitata”) jellemezte a tartományt, a lényegyet tekintve alighanem igaza volt: jelentősebb építménymaradvány a teutonok előtti időkből, ezen a vidéken legalábbis, nem ismeretes. Még ha berzenkednek is ma sokan, hogy ez a szép és termékeny síkság nem lehetett soha lakatlan, a krónikák tanúsítják, hogy itt még a XIX. században is irtottak erdőt, nem a havason, hanem a Barcaságon, és századokon át csapolták a mocsarakat. Aki nem hiszi, lapozza fel a szász közösségek fennmaradt számadáskönyveit, abból kiderül, mennyit költöttek évről évre a „sógorék” a lecsapolási munkálatokra, amíg a Barcaság földje olyan termékeny lett, mint ma, amikor ők már nincsenek, és „minden a miénk”.

Szóval az első modern, „európai normáknak is megfelelő”

jelentékenyebb építmény messze vidéken a kerci kolostor volt akkor, a XIII. század elején. Alakja, építésmódja az akkori Európában létező mintegy hétszáz (!) cisztercita kolostorhoz teszi hasonlatossá.

A ciszteri rend 1098-ban alakult, pontosabban levált Szent Benedek rendjéről, a franciaországi Citeaux kolostorban (latin neve: Cistercium). Az új irányzat követői szigorúbban be kívánták tartani Szent Benedek szerzetesi szabályzatát. A rend hamar megerősödött, eszméik Európaszerte elterjedtek. Az általuk alapított templomok és kolostorok egységes építészeti elv alapján készültek. Míg a Benedek-rendi kolostorok az építészetben a román stílus kiteljesedését hozták, a ciszterciek, puritán elveiknek megfelelően, az általuk követett építészeti irányzatban a felesleges pompát elutasították. Számos építészeti újításuknak köszönhetően alkotásaikat a művészettörténészek a gótika előfutárainak tekintik. Templomaik alaprajza kereszt alakú. Az épületet díszítő faragványaik mértéktartóak, az öncélú cicoma helyett inkább arányos célszerűség jellemzi őket. A cisztercita kolostorok kialakítása Európa-szerte annyira hasonló, hogy szakemberek feltételezése szerint egy mintafüzetnek is léteznie kellett, amelynek alapján a mestereik dolgoztak.

Magyarországon első kolostorukat 1142-ben, Cikádorban alapították, majd királyaink (III. Béla, majd Imre) támogatásának köszönhetően rövidesen felépült Pilis, Pásztó, Szentgotthárd, Zirc, Zsámbék kolostora is. A kerci kolostort 1202-ben alapították az egresi

(Bánság) cisztercita kolostor szerzetesei: az Olt partján, a Fogarasi-havasok lábánál, ott, annak a helynek a közelében, ahol Daczó Árpád (Lukács atya) ferences szerzetes szerint a kereszténység felvétele előtti Nagyasszony-kultusz (a Babba) egyik kegyhelye lehetett.

Akárcsak Csíksomlyón, ahol Szűz Máriát a búcsúsok közül sokan Babba Máriaként emlegetik ma is. A Negoi-csúcs környékén egymást érik a Boldogasszonyra utaló, máig fennmaradt helynevek: Vârful Baba, ^ aua Babei, Strunga Doamnei, Piscul Doamnei, Lacul Doamnei, Valea Doamnei, melynek pataka az Árpással egyesülve Kercnél ömlik az Oltba. A kerci templom védőszentje (mint a citeaux-i kolostortemplomé egyébként) Szűz Mária, pontosabban a Gyertyaszentelő Boldogasszony. (Kerz németül gyertya.)

A tényekhez tartozik viszont az is, hogy az uralkodó a XIII. század elején a „vlahok” földjéből hasította ki az Olt és a Fogarasihegyek közötti, a kolostornak adományozott földterületet. Az apátságot az 1241–42-es tatárjárás csaknem teljesen elpusztította. Máig mutogatnak egy ajtónyílást a kerci templom főoltára mögött, amely egy föld alatti alagút nyílása lehet: a hagyomány szerint ezen menekült az ostromlott kolostorból utolsóként az apát, s ezen mentek utána az üldözökh, akik az Olt partján végül is utolérték és meggyilkolták. A kolostor ma is látható falai, faragványai és a részben lepusztult romok a tatárjárás utáni újjáépítés nyomait viselik. A szerzetesrend Nyugatról hozott építómesterei vezették az újjáépítés munkáját, akik jól kimutathatóan a korábbi cisztercita előírások szerint dolgoztak, holott ekkoriban Nyugat-Európában már változott a divat és javában épültek az első modernebb, gótikus katedrálisok.

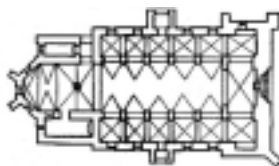
A kerci kolostort 1477-ben Mátyás király szüntette meg, javait a nagyszebeni prépostságra ruházva. Az apátság kiterjedt birtokai utóbb időlegesen különböző erdélyi főurak tulajdonába kerültek, ám végül is a szász közösség érvényesíteni tudta tulajdonjogát. A templomot ma a kerci szász evangélikusok időközben ugyancsak megfogyatkozott közössége használja. Pontosabban csak az egykori kolostortemplom első részét, az elfalazott szentélyt. Az egykori templom nagyobb része rom, a hajdan kétszintes kolostorépülettel együtt, és ma már csak ásatások nyoma igazolja, hogy a hajdani templom, a kolostor lakószobái és gazdasági épületei együtt egy jókora, téglalap alakú udvart fogtak közre.

Természetesen szükség lenne a még látható romkertről s a falak konzerválására, amelyek valójában csak azért állnak még, mert az egykori cisztercita szerzetesek annak idején jól megépítették őket.

A kerci műhely legközelebbi alkotása az Olt mentén feljebb a halmágyi templom.

A halmágyi templom

A nagyon régi, nagy és eredeti állapotukban mindmáig fennmaradt templomok mindenekelőtt a település régiségét bizonyítják, s az egykori bőséget és gazdagságot. Valamint azt, hogy időközben valami történhetett, mert a későbbi századokban már alig tellett a hajdani nagy templom karbantartására is. Mert ott, ahol tellett, a régi templomot az idők folyamán rendszerint többször is javították, bővítették, olykor alaposan átépítették, olyannyira, hogy ma már csak nyomokban hasonlít egykori önmagára. Nos, a halmágyi templom nem ilyen: itt az utóbbi hétszáz (!) esztendő során jelentősebb átépítés nem történt, itt a templom ma is csaknem olyan, mint amilyennek valamikor 1260 táján felépítették.

Ez Brassó megye legrégebb ma is használt épülete. A település bizonyítottan ennél régebbi: II. Endre királyunk, amikor 1211-ben a

Barcaságot a teuton lovagoknak adományozta, adománylevelében a terület nyugati határaként a halmágyi várat (castrum Almage) jelölte meg. A halmágyi vár egyike lehetett az Erdély déli határvidékét védő várrendszernek. Itt, Erdély délkeleti zugában, az akkor jobbára néptelen vidéken kevés védenivaló akadt, így inkább az Olt vonalát, illetve az országrész belsejébe vezető völgyeket védték a halmágyi várral, Ugrával és Miklósvárral. Hanem nyugatabbra, a szélesebb és forgalmasabb Vöröstoronyiszoros bejáratánál már jóval sűrűbben, egymástól 10–12 kilométeres távolságban épített királyi várak védték az Erdély belsejébe vezető völgyeket: Götzenberg, Resinár, Orlát, Tiliska, Szászcsór és Sebesel várai. Alaprajzuk egyaránt tojásdad alakú, 100-200 méteres átmérővel. Kezdetben palánkvárak voltak (mint a filmekből ismert vadnyugati erődítmények), s a tatárjárás nyomán látták el kőfallal, védőtornyokkal őket. A halmágyi templom tornya egy ilyen kő védőtorny lehetett valaha, ezért árválkodik magában ott, srégen délkeletre a templomtól. A templom alaprajzából egyébként kiolvasható, hogy eredetileg két tornyot is terveztek, annak rendje-módja (és a kor divatja) szerint a főbejáratától jobbra és balra (akárcsak Brassó-Bertalanban), de míg a bertalani templom két tornyából legalább az egyik megépült, Halmágyon valamilyen okból nem épült meg egy sem.

A halmágyi templom létezésének első évszázadairól egyébként

semmilyen írásos dokumentum nem ismeretes. Amit tudunk, arról maguk a kövek vallanak. A templomban bent létezik egy tábla, amelyen (már a mi korunkban) feltüntetik a templom javításának éveit. Itt az építés éveként 1160–1190 szerepel. Nem tudni, milyen alapon. A művészettörténészek ugyanis erre csak legyintenek, és azt mondják, hogy a szentély legalábbis a kercinek a szakasztott mása. Márpedig ha a kerci apátságot 1202-ben alapították, s a templomot mai alakjában, a tatárjárás után építették, akkor nem épülhetett a halmágyi templom cisztercita stílusban a ciszterciták

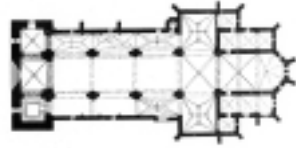
megjelenése előtt, hanem csakis utána.

Amiben viszont különbözik a halmágyi templom a kerci katedrálisától, az néhány olyan archaikus elem, amellyel a művészettörténészek nem igazán tudnak mit kezdeni: ahány annyiféleképpen magyarázza. Hogy a bejárat román kori faragványai leginkább a gyulafehérvári katedrális déli kapujának (ez a legrégebbi kapu) hasonló díszítéseivel rokoníthatók, még hagyján, de ott van az orgona mögött az egykori szentélytartó fülke félköríves, indás díszítésű faragványa: ehhez hasonló legközelebb Pécssett, a katedrálison található, ott is olasz, azaz lombardiai mesterek keze munkája. De Halmágyon? És ott vannak a szentély boltíveit tartó, kőből faragott szörnyalakok: nem hasonlítanak semmi máshoz, még egymáshoz sem. (Pontosabban az egyik most már hasonlít: a legendárium szerint most, a legutóbbi renováláskor a fő szponzor arcmásához tették hasonlatossá.)

Fönn, a szentélyboltozat záróköve egy áldást osztó püspököt (magát Szent Miklóst vagy csupán egy kerci apátot?) ábrázol. A templom mellett, a cinteremben van még egy nevezetesség: Erzsébet királyné (igenis, a Ferenc Jóska neje) mellszobra. Valamikor a falu főterén állott, aztán ide menekítették.

A halmágyi templom Erdély egyik legrégebbike. Ritkaságai révén a legértékesebbek közé sorolható. És nem hiába maradt ott kő kövön a viszontagságos évszázadokon végig.

A bertaláni templom

Történészek és művészettörténészek egybehangzó véleménye szerint ez Brassó legrégebbi temploma. Alakja és építésmódja – a századok során elszenvedett rongálások és átépítések dacára – kétségtelenül a kerci mesterek keze nyomát viseli.

A templom elhelyezése első pillantásra legalábbis furcsa. Egy múlt századi román várostörténész találoán állapítja meg: biztos, hogy nem a románok építették, mert a románok kisebbre építették volna, és nem a hegy lábához, hanem a hegytetőre. Ez így rendben is lenne, de még a századok sem szokták templomaikat a falu végén felépíteni, még kevésbé a településtől távol. Márpedig a bertaláni templom a Hosszú utca végén épült, azaz olyan helyen, mely még százötven esztendővel ezelőtt is a lakott területen kívül esett (egykori várostérképek szerint a Hosszú

utca utolsó házai a mai Cariera utca, illetve a Mező utca magasságáig értek, innen a templomig az út két oldalán még jó 2–300 méternyi szántóföld volt.) Nos, amikor a bertalani templom épült – valamikor 1260 táján – a város még a mai Bertalan negyed területén létezett, s egyesek szerint a Fellegvár dombjától majdnem a mai Vidombákig húzódott. (Ami azért kissé túlzás.) Tény viszont, hogy a bertalani templom (a két évszázaddal később épült Fekete-templomot leszámítva) a vidék legnagyobb temploma. Ami azt jelenti, hogy akkor sem falusi templomként épült, és a település, melynek főterén emelkedett, már akkor az egész Barcaság legjelentősebb központja volt.

A templom közvetlen közelében emelkedő Spreng hegyen egykor vár volt. (A hegy mészkőanyagából – a középkori vár romjaival és a hegy oldalából nyíló barlangok őskori kövületeivel együtt – időközben meszet égettek. Ami még a hegyből megmaradt, annak tetejére pedig kitűztek egy zászlót.) A Sprengen levő várat 1421-ben foglalták el és rombolták le a Barcaságot előzőnlő törökök, Amurát szultán parancsnoksága alatt. A várvédőket pedig, akik el nem estek az ostromban, a bíróval az élen rabságba hurcolták, s a vár alatti várost is elpusztították. A brassóiak közül csupán az menekült meg ekkor, aki nem férvén be a sprengi várba, a Cenk tetején levő királyi várba húzódott a vész elől. Pk aztán a síkon levő romokat elhagyva, a jobban védhető völgyben, a mai belváros helyén építették föl Coronát, azaz a középkori Brassót. Az elpusztított város templomát azért nem hagyták sorsára, kijavították, a XV. század során pedig jelentősen átépítették.

Az eredeti, kerci hatást őrző, késő román kori, illetve kora gótikus

elemek a templom kereszt alakú alaprajzán kívül főleg a szentélyen figyelhetők meg: az ablakok záródása felváltva köríves (a román kor divatja szerint), illetve csúcsíves (a gót stílusnak megfelelően). A tető alatti öt körablak faragott kő levélmintás díszével pedig szakasztott mása a kerci, a prázsmári, a halmágyi templomoknak. Az egykori ajtónyílások lóhere alakú kiképzése nemkülönben. Értő szemek természetesen a későbbi átépítés, átalakítás dacára is fel tudják fedezni az egykori, a régebbi formák nyomait, az említett elemek viszont jószerint változtatás nélkül, eredeti formájukat megtartva vészelték át a századokat. Külön figyelmet érdemelnek a templom főbejáratának gazdagon díszített faragványai. Ezt a templomot is, alaprajzából kikövetkeztethetően, eredetileg kéttornyosként képzeltek el, s alighanem a történelmi viszontagságoknak köszönhetően készült el egyetlen toronnyal. Ez is 1833-ban leomlott. A ma látható torony ennek helyén, 1842-ben épült fel. Megjegyzendő, hogy a mai Brassó területén két templom is volt, melyek (egy ideig legalábbis) a kerci apátság fennhatósága alá tartoztak, illetve a kerci építőmesterek keze nyomát

viselték. (A teuton lovagok Barcaságról való kiűzetése, 1226 után több templomuk, mint a prázsmári is például, a kerci apátság tulajdonába került.) A ma is álló bertalani templom az egyik, a másik kerci hatást őrző templomépület pedig a mai Fekete templom közelében állott, Szent Katalin tiszteletére volt szentelve és a Fekete templom felépülte után bontották le. Nyomait az 1937-ben folytatott ásatáskor derítették fel. És élő nyoma mindmáig a Katalin-kapu, mely nevét a közelében állott Szent Katalin-kápolnáról nyerte.

A párizsmári vártemplom

Vidékünkön, azaz Erdélyben egyedülálló. Elsősorban az alaprajza miatt, mely kereszt alakú. De olyan kereszt, amelynek a szárjai egyenlőek. (Legalábbis voltak, az 1512–15-ös átépítésig, mert akkor a templom nyugati szárnyát kissé meghosszabbították.) Ilyen egész egyszerűen nincs a környéken, a legközelebbi hasonló templomok valahol Közép-Németországban épültek hajdan, Vesztfáliában, illetve Szászországban.

Eme vidékünkön szokatlan alaprajztól eltekintve viszont a párizsmári templom kétségkívül a kerci cisztercita kolostor építőmestereinek keze nyomát viseli. (S mint ilyen, 1250–1270 táján épülhetett.) Az épület belső kiképzése, boltívei, ablakai mind a kerci hatást tükrözik. Ebben különben nincs semmi rendkívüli, hisz fennmaradt egy oklevél,

amelyben IV. Béla királyunk 1240. március 21-én a prázsmári plébániát (a barcaszentpéterivel, földvárival, botfalusival együtt) a kerci cisztercita apátság fennhatósága alá helyezte. A kerciek pedig nyilván saját mestereiket küldték ide építeni. Ennek az 1240-ben kelt oklevélnek egyébként nem csupán az az érdekessége, hogy kevés az Erdélyt (és egész Magyarországot) végigpusztító tatárjárás előtt állították ki, hanem bizonyítja, hogy az állami bürokrácia malmai akkor is lassan őröltek: a teuton lovagokat 1211-ben hívta be a Barcaságra II. András, s ugyanő űzte ki őket 1226-ban, de hogy a lovagok által behívott barcasági szász telepesek falvaival, templomaival mi legyen, arról már az utódnak, IV. Bélának kellett rendelkeznie. A lovagok ugyanis jöttek és mentek, de az általuk behozott földművelők maradtak: ők nehezebben voltak mozgathatók. A prázsmári templom környékén végzett ásatások egyébként feltárták, hogy itt létezett egy korábbi, kisebb templom is, valószínűleg a teutonok idejéből.

A prázsmári templomot a Szent Kereszt tiszteletére szentelték. Zömök, nyolcszögű tornya ugyancsak párját ritkító módon, az épület közepén, a négy szárny találkozásánál magasodik. A nagyközség – pontosabban 1454-től már mezőváros, oppidum – forgalmas, stratégiai fontosságú helyen fekszik, a Barcaságról Háromszékre vezető út közelében, és ami talán még ennél is fontosabbnak bizonyult a századok

során: a Havasalföldről Erdélybe vezető fő közlekedési út (a középkorban legalábbis fő közlekedési útnak számító) Bodzai-szoros közelében. Nemcsak jószándékú kereskedők, hanem pusztító hadak útjában. Nem véletlen tehát, hogy a prázsmári templomerőd várként Erdély száznál több hasonló célt szolgáló építménye közül a legjobban kiépített, a legerősebb. A templomot kör alakú, vastag védőfal övezte, ennek magassága mindenütt legalább 12 méter. A bejáratot jól kiépített barbakán (kapubástya) védte. A hívatlan

behatoló egy hosszú, boltíves folyosón, lőrések közt volt kénytelen végighaladni, kiteve magát a védők mindkét oldalról jövő „szurkálódásainak”, míg szemközt egy cseppet sem barátságos, felhúzható vasrostély zárta el előtte az utat (ma is megvan). A kör

alakú, jókora erődöt négy bástya védte, előtte pedig körben jókora vizesárok húzódott.

Benn az erődben, a külső fal védelmében közel háromszáz(!) lakófülkét alakítottak ki egymás mellett, egymás fölött, néhol két, másutt három emelet magasan. A prázsmári szászok a legutóbbi időkhöz tartották az élelmiszertartályok mellett értékesebb ingóságait. Hosszú idők keserű tapasztalata vezette rá őket erre: vész idején nincs idő csomagolni, a jámbor földműves jó, ha puszta életét menekítve védelmet talál a falak mögött.

Az idők folyamán a vár általában állta az ostromot, bár ilyenkor a támadók gyakran a település elhagyott házain töltötték ki bosszújukat, kirabolva, felgyújtva azokat. A támadók közt minden náció volt. Török is, tatár is (több ízben), moldvai is (Petru Rare , 1552), havasalföldi is (Mihai Viteazul, 1599), osztrák is (Basta, 1602), s hogy mi se maradjunk ki, feljegyeztek egy kuruc pusztítást is, 1704-ben. Na de hogy ne zárjuk az ellenségeskedés felemlítésével, volt itt példa a barátságra-segítségre is. Például ugyancsak a kuruc időkben történt, hogy a közeli Háromszék módosabb nemesei is a prázsmári várban helyezték biztonságba értékeiket. Aztán amikor Rákóczi szabadságharca elbukott, a győztes császáriak a „székely lázadók” itt elhelyezett értékesebb holmijait mind elkobozták.

A prázsmári templomerőd ma rendbetéve, felújítva fogadja a látogatókat.

Földvár vára

A prázsmári vár bemutatásánál szó volt IV. Béla királyunk egy okleveléről, amelyben több barcasági plébániát a kerci apátság fennhatósága alá rendelt. Hogy mi mindennel nem foglalkoztak Árpád-házi királyaink! Hát nem volt mindegy IV. Bélának országos teendői közepette (s a tatárdúlás előestéjén), hogy ki küld Prázsmárra vagy Földvára plébánost?!

Amúgy lehet, hogy mindegy lett volna, de ezúttal neki kellett foglalkoznia a dologgal. A Barcaság ugyanis speciális eset. Akkoriban nem tartozott sem az erdélyi püspök, sem a szászok vallási előjárója, a szebeni dékán joghatósága alá. Azért, mert 1211-ben, amikor II. András király ide, országának eme távoli csücskébe a teuton lovagokat behívta, kikötötték, hogy a nekik ajándékozott megyényi területen rajtuk kívül senki nem rendelkezik. Sem vallási, sem világi ügyekben. Adót senkinek nem fizetnek, joguk van „szabadon kereskedni a székelyek és románok földjén keresztül”, ugyanakkor a fennhatóságuk alá tartozó területen vámot szedhetnek stb. S ők maguk is, az uralkodón kívül, senkinek nem engedelmességek. A lovagokat rövid 14 esztendő múlva II. András

elűzte ugyan, de az állapot maradt, és a lovagok által betelepített szászok ügyes-bajos dolgaiban immár a királyi utódnak, IV. Bélának kellett rendelkeznie.

A lovagrendek a keresztes háborúk sajátos termékei voltak. Kezdetben, Jeruzsálem 1099-ben történt elfoglalása után a sebesültek gondozását és az egyre nagyobb tömegben érkező zarándokok elszállásolását végezte önzetlenül, keresztényi szeretettől indítatva néhány, a Szentföldön már otthonosabban mozgó személy. Pk a hálás ápoltaiktól olykor adományokat is elfogadtak. És mert a Jeruzsálemig vezető hosszú szárazföldi út az arab (pardon: szaracén) gerillák meg-megújuló támadásai miatt korántsem volt veszélytelen, sebesültekben nem volt hiány: ezért egyre több ispotályt is alapítottak, e kezdetleges kórházak, szállások, no meg a zarándokok védelmére pedig fegyvereseket, lovagokat alkalmaztak. Fegyveresekben sem volt hiány: az akkori Európában a családi vagyon általában nem oszlott, azt a legidősebb fiú örökölte, a második rendszerint beállt papnak, a harmadik pedig, mint a mesében, mit tehetett, felkötött egy ócska kardot és elment szerencsét próbálni. A Szentföldre, mert Amerika még nem volt felfedezve. A kezdetben spontánul működő betegápoló „testvérek” nagyon rövid időn belül (egy-másfél évtized alatt) szigorú hierarchiába szerveződtek, és feladatukat a betegápolás mellett egyre inkább a szaracénok elleni harcban látták. A lovagrendeknek kezdettől hármastagolódásuk volt: lovagok, papok és szolgálattevő testvérek alkották őket. Valamennyien szerzetesi fogadalmat tettek: ez feltétlen engedelmisséget, önkéntes szegénységet és tisztaságot (nőtlenséget) jelentett.

A lovagrendek hamarosan megerősödtek. Jeruzsálem elestekor (1187) például a

szentföldi zarándokutakat ellenőrző várak mintegy egyharmadának védelmét egyetlen rend, a johanniták rendje látta el. S rajtuk kívül ott voltak, alig kisebb befolyással (várral, pénzzel, hajóval) a templomosok is. A harmadik lovagrend, a német (teuton) már valamivel kisebb volt. Mindhárom szentföldi lovagrendnek kiterjedt birtokai voltak Európában (a johannitáknak és templomosoknak még Magyarországon is): e birtokok jóvédelméből tartották fenn szentföldi katonai vállalkozásaikat.

Amikor 1211-ben II. András király és Hermann de Salza, a teutonok nagymestere megegyezett a Barcaság átengedését illetően, a lovagrend alighanem a szentföldi akció folytatásához szükséges „hátország” kiépítésének lehetőségét látta, ezért is láttak hozzá azonnal a vidék német telepésekkel való benépesítéséhez. A király pedig egy gondtól akart szabadulni: úgy megerősíteni e harcban próbált lovagrend behívása által Erdély legdélekeletibb csücskét, hogy onnan kun vagy másmilyen betörés többé ne veszélyeztesse az országot.

A lovagrend központja történészek egybehangzó álláspontja szerint Földváron (Marienburg) volt. Már némiképp eltérnek az álláspontok azt illetően, hogy a ma is látható romok az egykori teuton építkezés maradványai-e, vagy netán későbbi korokból származnak. Van, aki a település magyar nevéből von le következtetést, azt, hogy ott csak földfa „vár” lehetett. (Helye nem is itt, hanem a faluban volt, a jelenlegi evangélikus templomot kerítő kőfalat erre építették rá.) Mások azzal vágnak vissza, hogy Földváron kezdetben valóban földvár volt, ám a teutonok épp azzal váltották ki a király haragját, hogy minden tilalom

ellenére kővárat is emeltek. (Ez viszont igaz.) Íme. Egy ilyen kővár, megerősített kapubejárattal és a falsíkból kiugró bástyaival „túl modern” volt abban a korban – hangzik egy érv. „Szó sincs róla!” – felelnek rá mások. „A teutonok a Szentföldről érkeztek, ahol épp abban az időben alakult ki a szaracén harcok tapasztalatai nyomán az ehhez hasonló várforma. Ez volt védelmi építkezés tekintetében az akkori Európában a legkorszerűbb.”

Szóval, a vitát végleg eldöntő perdöntő érveléssel történészeink még adósak. A későbbi korokból már valamivel többet tudunk a várról. Bár alatta a síkon az idők során több csata is zajlott, maga a vár soha nem kellett hogy dacoljon hosszabb ostrommal. Századokon át a helybéliek tartották karban és használták vész idején menedékkül, míg az 1838-as földrengés úgy megrongálta, hogy a katonai jelentőségét veszített, hajdani

büszke erődöt már az utolsó bakter is elhagyta. Azóta romladozik. Ami mindezek után kétségtelen, az az, hogy a teuton lovagok nagyon rövid itt-tartózkodásuk dacára évszázadokra meghatározták a Barcaság arculatát azzal, hogy betelepítették Németországból az öntudatos, szorgalmas, iparhoz, kereskedelemhez, mezőgazdasághoz egyaránt értő népességet, a szászokat. Abban, hogy a Barcaság teuton lovagok nélkül maradt, egy nőnek is szerepe volt, mégpedig jócskán. A nő: Gertrudis királyné. De erről az elkövetkezőkben.

A Fekete-vár

Ma már alig van Brassó vidékén olyan helytörténész vagy turista, aki rátalálna a Feketehalom közelében levő középkori erődítményre, a Fekete-várra. Nem szerepel sem a turisztikai, sem a történelmi térképeken. Csaknem teljesen kihullott a köztudatból.

Rengeteg erdők mélyén kőfalmaradványokra bukkan az arrajáró. 980 méter tengerszint feletti magasságban várromok uralják a Persányi-hegyek egyik gerincét. A középkorban erre vezetett a Barcaságot Fogarasfölddel összekötő útvonal. A Barcaság első betelepítői, a teuton lovagok kővárat építettek e stratégiai fontosságú helyre.

Ez a ma minden járt úttól félreeső, akár rablótanyának is beillő hely egykor királyok és királyi hercegek (trónkövetelők) viszálykodásának színhelye volt. Egyébként maguk a teuton lovagok barcasági megtelepedése is a királyi házon belüli viszálykodásnak köszönhető. Mert persze igaz az, hogy a kun betöréseknek kitett országrész védelmére hívták be őket, de az uralkodó, ha úgy akarta, hívhatott volna akár másokat is, egy királyi adománnyal soha nem az a gond, hogy nincs, aki elfogadja...

Nos, 1200 táján Imre királyunk legnagyobb ellenfele saját öccse, András volt. A két testvér (a király és a trónkövetelő) több ízben is haddal támadt a másikra. (Mindannyiszor Imre lett a győztes.) A rivalizálás – ma elég bizarrul hat – még a párválasztásban is megnyilvánult. Imre feleségül vette II. Alfonz aragón király leányát, Konstanciát, s ezzel egyidőben András herceg IV. Bertold meráni herceg leányát, Gertrúdot vette nőül. A házassággal András a német király, Sváb Fülöp oldalára állt (tudniillik apósa a német királyt támogatta), Imre pedig a pápa oldalán, a spanyol szövetséggel együtt, IV. Ottót támogatta a császári címért folyó harcban. Európai nagypolitika a javából. Imre 1204-ben elhunyt, és András került a trónra. Felesége, Gertrúd határozott, uralomra vágyó jellemével tehát a németbarát politika erősödött meg hazánkban. Gertrúd Andrásra gyakorolt befolyásának nagy szerepe volt a németbarát kül- és belpolitikára: András ugyanis nemcsak a külpolitikában szolgálta a német érdekeket,

hanem nagy adományokkal letelepíteni is igyekezett németeket az országban. Több történész álláspontja szerint a német lovagok behívására is, 1211-ben, Gertrúd közbenjárására került sor. Hanem Gertrúd királynőt 1213 szeptemberében magyar főurak egy csoportja meggyilkolta. Halálával a teutonok is leghathatósabb támogatójukat veszítették el a királyi udvarnál. Új „magas pártfogót” kerestek és találtak: a lovagok hűbérbe ajánlották az általuk uralt területeket a pápának. Ami már rég nem annyi volt, amennyit ők annak idején András királytól kaptak, vagy amennyit a kunokat üldözve a Kárpátokon túl is elfoglaltak, hanem Erdélyben, a király birtokaiból is jócskán hasítottak maguknak. Az uralkodó nem tűrte országa keleti csücskében saját kiskirályságot alapító lovagok további önkényeskedését, és haddal támadt rájuk. A pápa 1225-ben kiküldött három szerzetest (köztük volt a kerci apát is) a helyszínre, megállapítandó, tényleg foglaltak-e el királyi birtokot a lovagok, s amikor jelentették neki, hogy tényleg, felszólította a váradi és a győri püspököket, hogy utasítsák rendre a lovagokat, ám a király ezt már nem várta meg, fegyveres erővel kergette Havasalföldre a teutonokat, majd onnan is tovább űzte őket. A német lovagrend ezután a Balti-tenger partján, a mai Lengyelország, illetve Kelet-Poroszország (a mai Kalinyingrádi Körzet) területén talált végső menedéket. A pápák utóbbi követeik révén hasztalan próbálták „jobb belátásra” és a lovagrend visszafogadására rávenni az uralkodót. Egyikük, IX. Gergely pápa 1231-ben kelt leveléből tudjuk, hogy a teutonok „öt erős várat” hagytak maguk után a Barcaságon. Bár az oklevél ezek nevét nem említi, a történészek kikövetkeztették, hogy ezek a következők: Földvár, a rend birtokainak legvalószínűbb központja; Keresztvár, a Bodzaiszorosban, a nomád betörések és a kereskedők útvonalán; a Törcsvári-szorosban, Rucr mellett, a Cetatea Nemcului néven ismert várom; a Fekete-vár. És zajlik a vita, hogy melyik lehetett az ötödik: a krizbai vár-e vagy Brassóvár, a Cenktetőn. Egy dolog kétségtelen: a lovagrend szentföldi harci tapasztalatai alapján épült erődítmények a maguk idejében Magyarország legkorszerűbb várai voltak. És kétségtelen befolyásuk volt a későbbiek folyamán a vidék védelmi jellegű (vár)építkezéseiben. Ami a Fekete-várat illeti, a lovagrend kiűzése után a magyar király küldött helyőrséget ide. A későbbiek folyamán itt húzta meg magát István herceg, IV. Béla királyunk fia, mikor atyjával összekülönbözött. 6 évig élt itt, a peremvidéken, Budától, a királyi udvartól távol.

Az 1960-as években végzett régészeti ásatások derítették fényt a Fekete-vár valódi kiterjedésére, valamint arra is, hogy tűz pusztította

el, valószínűleg 1285-ben, a második tatárbetörés idején. Ennek nyomán nem is építették újra, elhagyatott maradt, a Barcaság és Fogarasföld között pedig más, kényelmesebb utat vágtak.

A Fekete-vár környékét benőtte az erdő, a hajdan hat méter magas kőfalaknak mára nyomai is alig maradtak. De e romok is történelmünk részét képezik.

Keresztvár

A teuton lovagok a Barcaságra való betelepedésükkor nem sokat törődtek az uralkodó, II. András által számukra kijelölt terület határaival. Mindjárt az elején egyik erődítményüket, Keresztvárat (Cruceburg) e megyényi birtok határain kívül építették fel: a Déli-Kárpátok akkor legforgalmasabb átjárójában. Az uralkodó nem bánta: ekkor még nagy kegyben álltak előtte a lovagok, s különben is a fő cél az volt, hogy az országot a kun betörésektől megoltalmazzák: hát tegyék ezt a stratégiailag ők általuk a legalkalmasabbnak vélt terepen.

Nekik adta tehát a birtokukból még hiányzó részt is, az általuk épített vár körüli havasi legelőkkel együtt. S ezt 1212-ben, tehát alig egy évre rá, hogy behívta a lovagokat. Ebből az oklevélből tudjuk egyébként, hogy létezett egy Keresztvár nevű teuton erődítmény a Bodzai-szorosban. Hogy hol, ezen a helytörténészek már pár évszázada vitatkoznak. A legkézenfekvőbb magyarázat, mely szerint a mai Keresztvár falu mellett, a hegyen levő vármaradványok lennének a teuton építkezések nyomai, ma már könnyen cáfolható: a települést csak 1898 óta nevezik Keresztvárnak, korábban, a középkor folyamán végig Nyén

néven szerepelt, s különben sem itt volt egykor, hanem Bodolához közelebb, egy oldalvölgyben létezett, az emberek később húzódtak a jelenlegi helyre.

A jelenlegi település közelében levő erődítményt (fapalánkkal erősített földvárat), amelyet Orbán Balázs is látott és leírt, minden bizonnyal a keresztések előtti korokban építhették. A teutonok kővára ettől pár kilométerre délre, a Teleajen és a Bodza folyók forrásvidékének (vízválasztójának) közelében állott. Néhai Binder Pál helytörténész leírása szerint a Bocirna és Crucea Mandii hegyfokok között, a Királykő nevű hegycsúcstól (1478 m) kissé északra, 1362 m tengerszint feletti magasságban állt. A terepen még jól kivehető várromokat első ízben Orbán Balázs írta le, és ő maga is teuton építkezésként emlegette. A rombusz alakú kővár a teuton várépítészet több jelét is magán viseli: az erődítmény átmérője száz méter körüli, falainak vastagsága 2 és 4 méter között váltakozik (a támadásnak leginkább kitett részeken a vastagabb), négy sarkát négy négyszög alaprajzú szögletbástya védi, az egykori bejárat fölött kapubástya magaslott. A falakat mészhabarccsal rakták, helyben kitermelt, faragatlan vagy alig elnagyolt kőtömbökből. A talajból ma már alig kiemelkedő romok közelében még láthatók az egykori mészégető kemencék nyomai is.

E várat még fel sem húzták, amikor a kunok, látva, hogy mi készül ellenük, az építőket megrohanták. Hanem a lovagok megneszelték a dolgot, s felkészülve várták a támadókat. Akkora győzelmet arattak felettük, hogy a megrettent túlélők közül akkor sokan megkeresztelkedtek. A következő ostromlók maguk a magyar király katonái voltak, akik 1225-ben a teutonokat az országból kiverték, s váraikat elfoglalták. Ám ezzel nincs vége: bár Keresztvár néven az erődítmény többé nem fordul elő az oklevelekben, hamarosan egy titokzatos „Királykőve várát” emlegetnek az iratok, hol Töröcsvárral, hol pedig Krizba várával együtt. Például 1435. július 1-jén Mihály, a székelyek ispánja írt a brassóiaknak, biztosítsanak löport Töröcsvár és Királykő védőinek. 1454-ben pedig László király parancsol rá írásban a töröcsvári és királykői várnagyokra, hogy a brassói kereskedőktől a régi szokás szerint szedjék a vámot. Amiből nyilvánvaló, hogy nemcsak Töröcsvár, hanem Királykő is kereskedelmi útvonal mentén feküdt. A középkorban pedig Brassó kereskedői két útvonalat használtak: a töröcsvári szorost és a bodzait: és nem a mai Bodzai-szorost, hanem azt az utat, amely e vár alatt halad el. S bár a középkori útvonalon, a Táblánál még legalább egy régi erődítés (földhányás) nyomai látszanak, a Királykőve vár minden bizonnyal – a teutonok által épített (és a

századok során az ismételt ellenséges betörések során újra meg újra lerombolt és újjáépített) erőd volt romjaiból ítélve – a legmodernebb. A sorozatos rombolások és újjáépítések következménye lehet, hogy a későbbi századokban már ismét más néven, Bodzai várként emlegetik a krónikák. A bodzai várnagy feladata volt az Erdély és Havasalföld között utazgató kereskedők áruinak megvédelmezése is. A vár alatti lapály, a Tábla (románul Tabla Bucii) neve máig annak emlékét őrzi, hogy itt töltötték át a Kárpátok déli lejtőin termő szőlőből készült borokat erdélyi hordókba.

És nem messze e vártól, kissé északra van a Leánymező, ahol a hagyomány szerint az erdélyi portyájukról visszavonulóban levő tatárok az elhurcolt lányokat megbecstelenítették. Erről a várról egyébként nem sok írásos adatunk van. A már említettekén kívül fennmaradt 1460-ból Mátyás királyunk egy rendelkezése, melynek értelmében a brassóiak évi adójából száz aranyat a három barcasági királyi vár, úgymint Töröcsvár, a Krizbai vár és Királyköve vára fenntartására rendel. Jóval később, már az osztrák időkben, Heissler tábornok rendelkezik 1688-ban a tatárok által lerombolt erődítmény újjáépítéséről. Két évvel később Thököly Imre kurucai huszáros bravúrral zsákmányul ejtik a vár védelmére hagyott osztrák ágyúkat, az öreg várat pedig lerombolják.

Nincs adat arról, hogy ezután megpróbálta volna valaki is

újjáépíteni. Bár az átjáró továbbra is ellenséges hadak útjába esett, az 1788-as török betörést már nem itt, hanem pár kilométerrel északabbra, a völgytorokban próbálták a határőr székelyek megállítani. Az egykori teuton vár környékén utoljára 1916-ban csatáztak: október 2. és 6. között az Erdélyre törő román csapatokat próbálták a Monarchia határőrei megállítani, október 24–28. között pedig fordítva, a románok szegültek szembe a német és magyar támadással. Az itt elesett hősi halottaknak külön temetőjük van itt, a havason.

Vár a Cenken

Még a brassóiak sem mind tudják, hogy a Cenk legmagasabb csúcsa közelében középkori kővár romjai találhatóak. Erdély egyik legterjedelmesebb kővára lehetett ez annak idején: a falak által közrezárt terület mintegy 23 ezer négyzetméter, nem tévedés, több mint két hektár. A falak vastagsága néhol 70-80 centiméter, másutt 1,7-1,8 méter. Az aránytalanság nem meglepő: a jókora háromszög alakú vár hajdani építői messzemenően kihasználták a terep nyújtotta védelmi lehetőségeket. A vár két oldala megmászhatatlan szakadék fölött emelkedik. Elég, ha 375 méterrel a város fölé magasló Cenk-csúcsra pillantunk (tengerszint feletti magassága 960 méter), hogy belássuk, oda nem kellett vastag fal, sőt fal sem nagyon kellett, a „várvédelmet” akár néhány kisgyermek is elláthatta volna úgy, hogy leparittyázza azokat, akik a sziklafalon éppen ott akarnak felmászni. A szemközti oldal is nem kevésbé meredek

szakadékra néz, a harmadik egy enyhébb lejtőre, oda hát valamivel vastagabb falat húztak. De nem aggódtak túlságosan itt sem a falvastagság miatt: a vár a tűzfegyverek feltalálása előtt épült, s még ha utána emelték volna is, nem valószínű, hogy a Cenkre valaki is ágyút tudott volna felvontatni.

Hogy a várat kik építették, s mikor, ezt ma sem, az ásatások dacára sem tudjuk bizonyosan. Az ásatásokból annyi derült ki, hogy a Cenknyereg környékét már a bronzkorban is menedékül használták az emberek: vész idején erre a könnyen védhető helyre menekültek. Ám a vész elmúltával nem maradtak ott – mit is csinálhattak volna a kopár hegytetőn? –, lehúzódtak a völgybe.

A vár, Brassóvár, teuton alapítású, érvelnek egyesek, a lovagrend öt barcasági várának egyike lehet. Lehet. A vélekedés azon alapszik, hogy II. András 1211-es adománylevele nem említi ezt a várat (a halmágyit viszont igen), tehát ez akkor még nem létezett. Kevéssel utóbb viszont már megvolt. A vár építésének módjából a mai építészek kikövetkeztették, hogy valamikor az 1200-as évek derekán épülhetett. Ezek szerint, ha nem a teutonok, akkor vagy a magyar király építtette, vagy a brassói szászok. A szászoktól kitélt az ilyesmi, másutt is építettek várat védelmül, és nem feltétlenül a templomuk köré (például a rozsnói vár is heregre épült, a település közelében), ide is húzódtak vész idején.

Mint tudjuk, az 1421-es török betörést a lakosság egy része itt vészelte át. Más része a Spreng-hegyen épített (igaz, jóval kisebb) várba húzódott. A Spreng várát elfoglalta a török, védőit mind egy szálig rabságba hurcolta. A cenki vár megmaradt.

A Cenken levő vár területén épületek alapjaira is bukkantak, bizonyosággal annak, hogy az erődítmény nagyobb számú lakosnak nyújthatott védelmet. A bökkenő csak az, hogy okirat tanúskodik arról, hogy egy adott pillanatban konfliktus robbant ki a várvédő katonaság és a brassói városi tanács között. Hogy min kaptak össze, ma már rejtély, de nagyon haragudhattak egymásra, s a viszony annyira elmérgesedett, hogy a városi tanács elfogatta a katonák családtagjait (akik bizonyára lent laktak a városban vagy valamelyik külvárosában), és el akarta adni őket rabszolgának. A katonák feleségük, lányaik védelmében Hunyadi Jánoshoz, Erdély kormányzójához fordultak, aki megvédvén embereit, megintette a tanácsot: „Úgy hallottuk, hogy azoknak, kik nekünk szolgáltak, mint Nyak és másoknak, nejeiket rabságra akarjátok adni, holott nem illik, hogy Magyarhonból az idegen nemzeteknek rabul adjanak valakit. Azért a legkeményebben megrendeljük nektek, hogy az ország egy keresztény lakosát is, s főként azok nejeit, akik nekünk hasznos szolgálatokat tettek, rabságra adni ne merjétek.” Amiből kiviláglik, hogy lent, a városban a brassói bíró

parancsolt, de a várban már nem ő, hanem az uralkodó.

Egy másik uralkodó, Zsigmond király Mircea havasalföldi vajda családjának ajánlott menedéket a Cenk tetején levő várban, miközben a vajda országában a török ellen hadakozott. Az 1394–95-ös hadjáratról van szó, melynek során Bajazid szultán hadát legyőzték a havasalföldiek (ezt éneklte meg Eminescu is a Harmadik levélben). Erről a csatáról, valamint arról a tényről, hogy a hadjárat idején Mircea családja a cenki várba húzódott, Laonikos Chalkokondylas bizánci történetíró munkájából tudunk. Chalkokondylas túlélte Bizánc törökök általi elfoglalását, Itáliába menekült, és egy tízkötetes munkában megírta a török birodalom felemelkedésének és Bizánc bukásának történetét. Nos, ebben szól – a már említett módon – a cenki várról. Jellemző: egy görög Olaszországban többet tudott arról, amiről mi most sem. Vagy inkább arról van szó, hogy az ő tízkötetes munkája fennmaradt, míg errefelé túl gyakran pusztított hol ez, hol az...

Ami maradt, az inkább töredék, melynek alapján tág tere van mindenféle spekulációnak. Íme, még egy töredék: Hunyadi János 1455-ben megengedte a brassóiaknak, hogy a Cenk tetején levő várat lebontsák, s köveit a város falainak építéséhez felhasználják. Hát ezért nem látszanak a Cenk tetőn impozáns romok. De aki keresi, a vár alapjait még megtalálja.

Apáca erődje

Aki Brassóból Kőhalomra akar menni, természetesen a Bogáti-erdőn át vezető műúton megy. A vasútvonat Szászmagyarósig az országúttal párhuzamosan halad, itt azonban elvág, és az Olt völgyét követve, Apácát, Ürmöst, Ágostonfalvát, Alsórákost érintve ér ki a Kőhalmi medencébe. Mindkét útvonal újabb keletű. A középkor folyamán végig egy harmadikat használtak, amely Apácán túl tér balra, neki az erdőnek, és ér ki valahol Olthévíz táján belőle. E fontos útvonal déli kijáratát védte a falu mellett romjaiban ma is látható erődítmény. Ez egy szabálytalan ötszög alapú, kőből épített zömtorony. Feltételezik, hogy egy nagyobb erőd része lehetett, melynek fala részben leomlott, részben lebontották (és anyagát építkezéshez felhasználták).

Régi leírásokból tudjuk, hogy az erődöt egy ingoványos, az Olt

által patkó alakban körbefolyt helyre építették. Ebből ma vajmi kevés látszik, hisz a folyó medrét 1978-ban szabályozták, folyását „kiegyenesítették”. Szeli József, a XVIII. században élt evangélikus lelkész krónikájában (nem tudni, minek alapján) azt írja, hogy e vár 1342–1351 között épült. Hivatkozik a hosszúfalusi jegyzőkönyvre is, amelyben az áll, hogy Nagy Lajos királyunk az ország határait védő katonai telepítvényekkel látta el a Barcát. Déli részére, Hétfaluba székelv határőröket telepített s ilyen határőröket helyezett a nyugati részére is. Krizba felett erős kőszálra várat épített, valamint Apác(z)a mellett is Apác(z)avárt egy ingoványos helyen felépítteti. Orbán Balázs ittjártakor lejegyezte, hogy a toronyerődötől északra egy Remete nevű völgyecske nyomul be az erdőbe, a hegyek közé. E völgy torkolatának északi oldalán akkor még terjedelmes építkezések alapfalai látszottak. Egy akkor még élő hagyomány szerint ott valamikor erődített kolostor állott, amelyben Jeruzsálembé költözött remeték laktak, akik a pogányok ellen harcoltak. Ezen hagyomány olyan valamit sejtetne, mintha itt valamelyik szentföldi lovagrendnek lett volna rendháza. Minderről okleveles bizonyíték egyáltalán nincs.

A település első okleveles említése 1460-ból, tehát Mátyás király idejéből származik, és ekkor a lakói valamennyien a töröcsvári vár jobbágysai voltak. Töröcsvárat s a hozzá tartozó uradalmat (a kilenc

barcasági magyar faluval együtt) a mindig pénzsűkében levő Ulászló király Brassó városának elzálogosította, majd az erdélyi fejedelemség idején, 1651-ben I. Rákóczi György (ugyancsak pénzsűkében leledzván) eladta Brassónak. Az apácaiak ezzel Brassó város jobbágysái lettek 1848-ig, a jobbágyság eltörléséig. Mindezzel csupán az a bökkenő, hogy az apácai váron a múlt században még jól olvasható falfelirat szerint (amelyet különben Orbán Balázs is idéz) ezt a tornyot az apácai közösség építette-javította, mégpedig 1658-ban. Szabad faluközösség vára esetén ez természetes lenne, ám a töröcsvári vár jobbágyságainak nem lehetett saját várak. Illetve csak akkor, ha a saját védvállal rendelkező szabad faluközösség idők múltával valamilyen okból jobbágysorba süllyedt. Az, hogy az apácaiak nagyon magukénak érzik ezt az erődöt, kitűnt abból is, amikor úgy kétszáz esztendővel ezelőtt a brassói tanács elrendelte a torony elbontását, a helybeliek viszont a bontáshoz kiküldött kőműveseket elkergették. Egy alapos és szakszerű ásatás talán többet is kideríthetne az apácai erőd építésének idejéről, talán használoiról is. S a környéket alaposabban felkutatva, esetleg fény derülhetne a falu nevének eredetére is, arra, hogy volt-e valóban apácakolostor ezen a vidéken.

Ám e kutatás még várat magára. Nem is baj: minthogy rosszul, felületesen vagy elfogultan kutassanak, inkább sehogy sem. Talán, idővel...

A krizbai vár

A Barcaság egyik ritkábban emlegetett, és még ritkábban felkeresett várromja Krizba közelében áll. Régi oklevelekben Höltövény váraként emlegetik, ugyanis a vár első okleveles említéseinek idején Krizba falu még nem létezett, és a mostani községközpont, Höltövény volt a hozzá legközelebb eső lakott település.

És mert felépítéséről semmi pontosat nem tudunk, a vár keletkezéséről szóló legendák egyike is Höltövényhez kötődik. Ezek szerint egy derék vitéz, Fulkun alapította volna Höltövény falut is, közelében pedig a várat is. A Persányi-hegység egyik legmagasabb csúcsának, az 1106 méter magas Várhegynek a közelében álló vár stratégiai helyen fekszik: alapítói nem a hegycsúcsra építették, hanem jó érzéssel a Persányi-hegység egyik nehezen megközelíthető nyúlványára, amely kimagaslik-kinyúlik az Olt völgye fölé, s ahonnan tiszta időben be lehet látni a fél Barcaságot. A közeli földvári várhoz pedig füsttel-fénnyel jelezni is lehetett. Bármilyen mozgás az Olt

völgyén ki vagy be innen kényelmesen megfigyelhető. Mára a várból csak a zömtorony, a donjon félig leomlott falmaradványai látszanak. Ezen kívül nagyobb várfal-maradványok nincsenek. Pedig jelentős erődítmény volt ez hajdan, hisz egy időben a magyar király innen és Töröcsvár várából őriztette birodalma délkeleti csücskét. Jelentős őrsége lehetett tehát, jóval nagyobb számú, mint ahányan azt a megmaradt tornyot védték. De további várfalakra itt nem volt szükség: gondoskodott erről a természet maga: a vár szédítően magas sziklaormon áll, három oldala megmászhatatlan szakadék, a negyedik oldalon bizonyára emberi kéz ásott árkot, s ide építették védelmül a zömtoronyt is. Ennek környékén pedig a talajon levő kisebb-nagyobb bemélyedések ugyancsak szemmel láthatóan emberkéz nyomai: valószínűleg egykor itt állt épületek pincéjének vagy alapzatának maradványai.

A vár alapításának másik helyi legendája az Olt túlsópartján, a háromszéki Hídvégen élt dúsgazdag Nemes családhoz kötődik. Ezek szerint Nemes Mihály, hogy kincseit biztonságban tudja, bevehetetlen várat épített magának birtokán, egy bevehetetlen hegyormon. Ide költözött át, itt is élt családjával együtt. A történetet Orbán Balázs hallotta és jegyezte le Krizbán másfél évszázaddal ezelőtt. A falu mellett, a vár felé vivő erdei utat ma is Nemes Mihály útjának hívják az erre még emlékező helybéliek. A helynév tehát igazolni látszik a legendát.

Azzal a kiegészítéssel, hogy Magyarországon várépítési joga 1222-ig kizárólag a királynak volt. Az uralkodó különös kegyként, kiváltsággként engedhette meg másnak is a várépítést – például mifelénk a templomos lovagoknak. A krizbai várat tehát vagy a teutonok építették, és tőlük, kiűzetésükkor a király elfoglalta, vagy eredetileg is a király építette, és csak később, az állam tulajdonából került Fulkun vagy Nemes Mihály, vagy bárki más tulajdonába. A várra vonatkozó első cáfolhatatlan történelmi tények Nagy Lajos király korából valók. A Toldi Miklóst is vitézei közé fogadó magyar király több ízben is rendelkezett a két barcasági királyi vár ügyében. Az egyik Töröcsvár, a másik a krizbai vár. Az első királyi levél 1344-ből, Visegrádról származik, és megtudjuk belőle, hogy a krizbai várban Wass Miklós és László mellett Veres Péter főlovászmester is parancsolt. A várnagy nevét nemcsak a királyi levél fennmaradt szövegéből ismerjük: Krizbán olykor „veresvár” néven is emlegetik ezt az erődítményt.

Nagy Lajos király hosszú uralkodása alatt öt-hat (fennmaradt) oklevél is említi a krizbai várat, sőt, egy évszázaddal később, Mátyás király egyik rendelkezésében is szó esik róla. 1460-ban intézkedett az uralkodó, hogy három barcasági vára – azaz Töröcsvár, Krizba és Királykeve (ez utóbbi alighanem a Bodzai-szorosban állott) – őrségének élelmezésére Brassó város évi adójából száz aranyforintot fordítsanak.

És van még egy feljegyzés 1477-ből, amelyből megtudjuk, hogy a katonai jelentőségét veszített, nehezen megközelíthető várat az őrség elhagyta, benne a király adószedői lagnak. Utána semmi. Azaz van utána is, eligazítanak a legendák s a helynevek: a Persányi-hegység kiterjedt erdeje mindig is rablók, útonálló tanyája volt. Az elhagyott vár környéke ugyancsak: hisz Nemes Mihály útja a Tolvajkút oldalához jön be, a

Várkürtőnek nevezett hasadék mellett pedig ott van mindjárt a Tolvajosnak nevezett hely is.

Ma viszont néhány nagyon elszánt természetjárón vagy erdészen kívül azon a vidéken csak még a madár ha jár.

Homoród templomerődje

Alig ismert és kellőképp nem becsült műemlékeink a templomerődök. A nagyszámú templomerőd erdélyi sajátosság: mintegy kétszáz található tájainkon. Másutt is van ilyesmi Európában, de ennyi egy helyen sehol nincs. Franciaországban egy időben főnemesi kastélyok épültek, és versengtek pompában egymással. Németországban egymással rivalizáló lovagok emeltek bevehetetlen várakat, Erdélyben, főleg Dél-Erdélyben a szabad paraszti közösségek kellett hogy megvédjék magukat úgy, ahogy lehetett: portyázó idegen hadakkal, de olykor az ország hatalmaskodó uraival szemben is. Ezért épült itt annyi templomerőd.

Jellemző az is, hogy pontos számukat sem ismerjük. Az akkurátus százszok megszámlálták a magukéit, és 174-et találtak. De ezen kívül vannak székely templomerődök is, a derzsi, az illyefalvi, a

marosvásárhelyi ma is áll, de például a sepsiszentgyörgyiről azt sem tudjuk, kell-e számolni vele vagy sem. Erdély hegyei közt századokon át más viszonyok határozták meg az emberek életét, mint mondjuk a Loire termékeny völgyében. Ez tükröződik a régmúlt korok építészetében is. Nekünk azt kell megbecsülnünk, ami itt van, amit eleink itt alkottak. És ezt kell a világnak megmutatnunk. Itt a helyi önszerveződés és öngazgatás (modern szóval autonómia) nem modern kori „találmány” (románul: gselnic), hanem a túlélést biztosító sok százados gyakorlat. Íme, itt nem kellett egy márkí, egy gróf vagy bojár ahhoz, hogy húsz vagy ötven falu népe építsen a földesúrnak egy kastélyt, itt minden falu épített magának szükségből, saját kezdeményezésre és saját erejéből egy erődöt, ahová a lakosság vész idején behúzódhatott. Ezt célszerű ma is tudomásul venni.

A dél-erdélyi templomerődök építési módja elárulja, hogy alighanem egyik falu népe leutánozta a másikat. Az építmények hasonlóak, ámbar egyik sem teljesen olyan, mint a másik. A kezdeti útkeresés bizonytalansága jól tükröződik a Kőhalom melletti Homoród templomerődjének építésmódján.

A templom eredetileg egészen kicsiny, egyhajós volt, valószínűleg a szász telepítés első idejéből származik. Építésmódja elárulja, hogy 1270 táján emelhették. Szentélyének falán több falfestmény-maradványra bukkantak. Az idők folyamán három rétegben is egymás fölé festettek: az itt-ott erősen lepusztult alkotások bibliai jeleneteket, illetve Krisztus életének különböző epizódjait ábrázolják. A legelső, tehát legkorábban

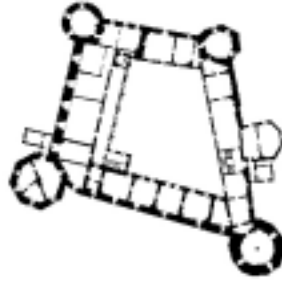
festett réteg valamikor a templom építésének első idejéből való, ez egyébként Erdélyben a legrégebbi ismert kora gótikus falfestmény.

A harmadik, a legfelső réteg a derzsi templom Szent László legendájának ábrázolásával rokonítható: valószínűleg ugyanaz a művész (vándorpiktor) készíthette, mint amazt, hisz a homoródi Krisztus-arc majdnem ugyanolyan, mint a derzsi falfestményen a pihenő Szent László arca. A derzsi falfestmény készítésének ideje ismert: 1419. És a homoródi (a harmadik, legfelső réteg) is akkortájt készülhetett, mert ezt a templomrészt nemsokára elfalazták, a reformáció után pedig az evangélikussá lett templomban új falfestmény már nem készülhetett. Érdekes ez az elfalazás (melynek révén a falfestmények fennmaradtak) más szempontból is. Ez a kis román kori templomocska – mint fennebb már volt szó róla – a XIII. század harmadik harmadában épülhetett, mégpedig nyugat-európai, flandriai minta alapján. Hanem a falu, Homoród csak jó kétszáz esztendő múltán kezd előfordulni az oklevelekben. Ennek magyarázata az, hogy az eredeti település, Petersdorf néven, a jelenlegi falutól keletre, a mai ortodox temető táján terülhetett el, és alighanem az ellenség teljesen elpusztította. Okulva a történelemből, a homoródiak kicsiny templomuk szentélye köré és fölé egy jókora zőmtornyot emeltek. (A zőmtorony, donjon volt a középkor folyamán végig, a lőfegyverek alkalmazásáig a várvédelem alapja: a

két-három-négy méteres vastag falakat ledönteni nem lehetett, a bentiek emeletről emeletre húzódtak vissza, s maguk után a létrát felhúzták, felülről pedig eredményesen védekezhetek.) A homoródi templomerőd zőmtornya ma is uralja az egész erődöt. A fent mellvéddel körített torony jóval testesebb és magasabb a templom harangtornyánál is, amely szokás szerint a templom nyugati bejárata fölött magasodik.

Hasonló megoldást a Nagysink környéki szász templomerődök (Báránykút, Mobile, Noi_tat, Netu_, Iacobeni, Stejeri__i Ruja) építői alkalmazták még. Csakhogy a hatalmas súlyt a szentélyboltozat nem bírta (a homoródi zőmtorony fala talajszinten 3 méter, de a negyedik emelet magasságában is 2 méter vastag), ezért, hogy le ne roskadjon, a templom főhajója és szentélye közötti részt elfalazták: a védelmi szempontok miatt lényegesen megkisebbitve a templomot. (Az elfalazott részen maradtak fenn a már említett falfestmények.) Utóbb a templomot északi irányban kibővítették (hozzáépítették), de így is szűknek bizonyult az időközben létszámában ugyancsak megszorodott gyülekezetnek, ezért egymás fölött három karzatot is kialakítottak. A legfelsőben, a „Borjúvárban” a frissen konfirmált ifjak, az alatta levőben a nagylegények, az első emeleten pedig a házas férfiak foglaltak helyet. Az ötven éven felüli férfiak, valamint a nők helye a földszinten volt. A templomot a későbbiek során kőfallal kerítették, falát bástyákkal erősítették, a XVI. században aztán a kőfalat is megduplázták. A két kőfal közötti szabad tér (zwinger) jelentősen megnövelte a védők esélyeit, portyázó csapatok számára bevehetetlenné téve az erődöt. Ha ellenség nem is dűlta fel a homoródi erődöt, pusztított viszont a tűzvész benne, 1623-ban és 1792-ben is. Az 1623-as tűz megsemmisített mindent, ami fából volt a várban. A torony keleti oldalán máig felirat hirdeti, hogy a súlyos pusztítást Andreas Heinrich gondatlansága okozta. Csak a tető helyreállítása ezután három évet vett igénybe. Hiába, akkoriban nem voltak adakozó kedvű külföldi alapítványok. De ma már vannak, és közreműködésüknek köszönhetően a homoródi templomerőd példásan felújítva várja a látogatókat. Csak jönnének.

Fogaras vára I.

Legalább 714 esztendeje a fogarasi uradalom – 64 falu és az ezekhez tartozó csaknem megyényi terület – központja a vár. Az időpontot oklevél tanúsítja: 1291-ben egy Ugrinus nevű uraság azzal fordult a gyulafehérvári országgyűlésen II. Endréhez (az utolsó Árpádházi királyunkhoz), tenne igazságot és szolgáltatná vissza neki Fogaras birtokát, mely az őseié volt. Igazát tanúkkal bizonyította. Voltak köztük magyarok, románok, szászok. Ugrinus a birtokot visszakapta. Sokat egyébként nem tudunk róla, talán még annyit, hogy valamivel előbb, 1275–76-ban Erdély vajdája volt ökelme.

A jelenlegi kővár helyén – régészeti ásatások feltárták – korábban egy cölöpvár létezett, mely valószínűleg az 1241-es tatárbetörés alkalmával leégett. Ennek helyén épült a ma is álló Vörös-torony, a vár délnyugati sarokbástyája. Ezt követte a Fekete-torony, az északnyugati bástya felépítése, majd a két torony közti részen kőfalat emeltek. Az építtető egy másik erdélyi vajda, az Oper nemzetségből származó Kán László. A trapéz alakú belső vár többi része ekkor még valószínűleg fapalánk lehetett.

Fogaras várának története érthetlenné csunkul, ha csak valamelyik nemzet múltjának szempontjából vizsgálják, mint előfordul olykor. Az erdélyi vajdák birtoka ugyanis csodálatosmód egyszeriben a havaselti vajdák birtoka lesz, akik (középkori szokás szerint) még háromszáz esztendő múlva is Fogaras hercegeinek címeztetik maguk, miközben a legtöbbjük soha életében nem járt erre felé és nem birtokolta ténylegesen a vidéket. A vár pedig időközben kiépült, elnyerte mai alakját, anélkül, hogy e névleges hercegek egy vasat is költöttek volna rá.

Az történet ugyanis, hogy Nagy Lajos királyunk 1396-ban Vladislav havaselti vajdának adta hűbértokként a várat és a hozzá tartozó uradalmat. Ennek fejében a vajda elismerte hűbérurának a királyt, és

segíteni tartozott őt hadjárataiban. Ez az állapot mintegy hetven esztendeig, Vlad bepe_ bukásáig maradt fenn. 1464-ben, az akkori uralkodó, Mátyás király Vingárdi Geréb Jánosnak adta a várat, édesapjának, Hunyadi Jánosnak tett szolgálataiért. 1471-ben pedig visszavette az adományt, és a szász székeknek adta. Majd tőlük is elvette, és törvénytelen fiának, Corvin Jánosnak adta. Ennek halála után Bornemissza János lett a tulajdonos.

A vár és a birtok megsínylette a sűrű tulajdonoscserét. A gazda szemét nélkülöző birtokon úgy elszaporodtak a rablók, hogy Tomori Pálnak, Bornemissza erélyes várnagyának valóságos csatákat kellett vívnia megfélemezésükre. Ugyancsak ő volt, aki a rég elhanyagolt várat igyekezett rendbe tenni, megerősíteni.

Újabb két kőtoronyt épített a meglevők mellé, a délkeleti Tomori toronyt s a Tömlőctornyot a vár északkeleti sarkába. Aztán az ügyes és erélyes várnagyot elszólította a „nagypolitika”: 1526-ban Mohácsnál a magyar hadak fővezérévé nevezték ki. Aki Fogaras várának további kiépítésével foglalkozott, az egy fogaras-vidéki (kománai) nemes, Majláth István volt, aki a Mohácsot követő zűrzavaros időkben megszerezte a várat, és feleségével, Nádasdy Annával nagyarányú építkezésekbe kezdett. (Két hatalmas kőlap van a vár bejáratától balra a kőfalba illesztve: a Majláth meg a Nádasdy címer volt rájuk faragva hajdan.) Ebben az időben épült a jelenlegi várkapu s a régi várat kerítő kőfal nagy része. Érthető: ekkoriban már a löfegyverek s a faltörő mozsárágyúk uralták a csatateret, Majláthék jobbnak látták, ha újonnan épült palotájukat (a vár déli fala mentén) nem teszik ki az ágyútűznek, s a régi várat újabb fallal kerítik. A török, amikor megérkezett Fogaras alá, nem is próbálkozott ostrommal, hanem kihívta Majláthot tárgyalni, megesküdvén, semmi bántódása sem lesz, „amíg csak Nap lesz az égen”. Szívesen fogadta a főurat, megvendégelte, az alkonyat utánig nyúló lakoma végén aztán lefogatta: mert már nem volt Nap az égen. A hagyomány innen származtatja a „még hátra van a feketeleves” szólás eredetét: az erdélyi főúr ugyanis a lakoma során valahányszor cihelődni kezdett, vendéglátója a „feketeleves” ígéretével marasztalta, ami errefelé csakugyan ritka ínycséségnek számított, ugyanis akkoriban itt még csak a török urak kávéztak. Majláth Konstantinápoly hírhedt börtönében, a Héttoronyban halt meg. A vár következő ura János Zsigmond, az első erdélyi fejedelem lett, aki megvásárolta a várat és az uradalmat a Majláth-családtól, majd kegyencének, Bekes Gáspárnak adományozta. Bekes folytatta a Majláth idejében megkezdett építkezést, nevéhez fűződik az északi, a Vadkert

felőli fal felhúzása. (A Vadkert ma Fogaras egyik régi, csendes városnegyede, holott, mint neve is mutatja, őzek, nyulak, rókák népesítették be itt egykor az Olt melletti csallitost.) Hanem Bekes jól tette, hogy falépítés közben egy kis kaput is hagyott ezen az oldalon: történt ugyanis, hogy János Zsigmond halála után trónkövetelőként lépett fel őkelme Erdély választott fejedelme, Báthory István ellenében. A fejedelem győzött, és hadai a Fogaras várába szorult Bekest már ugyancsak szorongatták, amikor a védők egy éjjel nagy ricsajjal, durrogatással magukra vonták az ostromlók figyelmét, miközben a várúr a Vadkert felőli kiskapun pár hűséges hívével elvágtatott. (Báthory István évek múlva, immár lengyel királyként találkozott Bekessel. Megbocsátott földijének, és megtette a lengyel lovasság parancsnokának.)

Fogaras ezután a Báthory család birtokába került. Következő építtetője Báthory Boldizsár.

Fogaras vára II.

Amiután Bekes Gáspár az ostromlott Fogaras várából a hátsó kapun elvágtatott, az erődítmény (vele pedig a

korabeli Erdély legnagyobb feudális nagybirtoka, a 64 falut magába foglaló uradalom) az ostromló hadak, azaz Báthory István fejedelem kezére jutott. A fejedelem igyekezett más módon is megerősíteni birtokjogát, és végképp megszerezni családjának a várat: arra hivatkozott, hogy amikor Majláth Gábor eladta a várat János Zsigmondnak, aki azt hívének, Bekesnek ajándékozta, Majláth Gábor önhatalmúlag cselekedett, s kisemmizte hűgát, Majláth Margitot, aki pedig a Báthory András feleségeként időközben a fejedelem sógornője lett. A várra tehát a Báthoryak tették rá a kezük, részben mert a fejedelem hadai elfoglalták, részben mert a fejedelem sógornőjének öröksége volt. Báthory István fejedelem nevéhez fűződik a külső, a délkeleti sarokbástya felépítése, bent a várban pedig a várudvarra néző reneszánsz loggia elkészítése. A Tomori-toronyba vezető ajtón látható sárkányfogas Báthory-címer mégsem az ő emlékét őrzi, hanem (a kőbe faragott Báthory-címeren levő BB monogram elárulja:) a Báthory Boldizsárét, András és Majláth Margit fiáét, aki a soron következő várúr és várépíttető volt.

Ugyanitt, pár méterrel odébb a Bethlen címer díszleg egy ajtó fölött, Bethlen Gábor fejedelem emlékét idézve. P volt egyébként az, aki Fogaras várának az építését befejezte, kiteljesítette. Lényegében az ő uralkodása idején nyerte el a vár mai alakját (ha leszámítjuk a legutóbbi korok szakszerűtlen restaurátorainak a kontárkodásait). Bethlen Gábor fejezte be a Majláthék által elkezdett, majd a Báthory család alatt folytatott palotaépítkezéseket (kolozsvári kőfaragók szállították azokat a reneszánsz faragott kő ablakkereteket, amelyeket utóbb, a XX. század ötvenes éveiben, amikor a várban börtön volt, kifúrtak, hogy vasrácsot lehessen illeszteni rájuk) és Bethlen Gábor volt, aki a várerődítést befejezte. A Majláth-Bekes építkezés nyomán kettős fallal ellátott, négyszög alakú vár délkeleti, külső szögletén Báthory István építtetett egy sarokbástyát, Bethlen Gábor pedig megépíttette a másik hármat,

mégpedig olasz mintára, oly módon, hogy mindenik bástya ágyúí tüz alatt tarthassák a másik két bástya előtti teret. S mert a legelső, a Báthory-bástya ennek a követelménynek nem felelt meg, falait az alapokig lebontották és ismét, immár „igaz lineával” felfalazták. A várak kiásatása már egy másik fejedelem, Rákóczi György műve. A buzgó református uralkodó az Erdélyszerte elterjedt szombatosokat térítgette emígy jobb belátásra: összefogdostatta őket, és az ország főbb védműveit erősítgette általuk: Váradot, Déva várát, Szamosújvárt, Kővárt, Fogarast. Fogarason árkot ástak a vár köré. Aki jobb belátásra tért, és reformátussá lett, azt hazaeresztették. De sokan nem lehettek, akik áttértek, mert itt például a kiásott várarkot ki is köveztették velük.

Fogaras vára fénykorát kétségtelenül Apafi Mihály fejedelmünk idején élte. Apafi sokat és szívesen időzött Fogarason. S olyankor innen intézte az ország ügyeit. Feljegyezték, hogy míg 1670 és 1690 között Gyulafehérváron, Erdély fővárosában és „hivatalos” fejedelmi székhelyén 15-ször gyűlt össze a Diéta (országgyűlés) és 3-szor tartottak szűkebb körű tanácskozást, addig Fogaras várába 11-szer hívták össze a Diétát és 18-szor a szűkebb tanácsot. Ebben az időben a fogarasi várban pénzverde is működött. Apafi Mihály, az utolsó erdélyi fejedelem itt is halt meg Fogaras várában, szeretett felesége, Bornemissza Anna elvesztése miatti bánatában 1690. április 15-én. Utána osztrák hadak érkeztek a várba, az eredeti megegyezés szerint csupán „áttelelni”, de aztán itt ragadtak. Ideiglenesen 1849-ben verték ki őket Bem szabadságharcosai, de végképp csak 1918-ban távoztak. Az új államhatalom, a bukaresti kormány az első világháborút követő időkből itt tartotta „bolsevizmustól megfertőződött” katonáit, majd rövid időre rá az orosz polgárháború egyik résztvevője, Vrangel tábornok kivert csapatainak maradványát. Majd – mint az osztrák időkből – a vár laktanya és katonai raktár volt.

A második világháborút követő évekig, amikor is a népi demokrácia legfőbb ellenségeit, a román királyi rendőrség és a sziguranca magas rangú tisztjeit csukták ide. Jórészüket innen is temették el. A várba aztán a városi könyvtár költözött, no meg a helyiipari vállalat egyik részlege (a szőnyegszövőké), más részébe a múzeum, és persze szálloda nyílt és vendéglő. A kilencvenes évek privatizálási hajrájában a vendéglőt magánkézbe adták: várástól. Aztán a sajtó nyomán „autoszeszizálták maguk” az illetékesek, s a homlokukra csaptak, hogy egy műemléket mégsem lehet teljes egészében kocsmává nyilvánítani. Azóta a vár sorsára vár.

Daróc templomerődje

Aki ma csöppen Darócra, azt a furcsa helyzetet találja, hogy a falu közepén álló nagy, impozáns templom szemlátomást elhagyatottan áll, ugyanakkor az itt élő katolikusok, reformátusok, unitáriusok és görög-keletiek közül csupán utóbbiaknak van egy kisebb templomuk, a helység déli részén, a többieknek nincs. Papjuk sincs. A templom a szászoké volt. Papíron ma is az övék. Papíron, mert hívek nincsenek. A szászok elvándorlása nyomán a Székelyföld falvaiból érkeztek telepesek: íme a vallási sokszínűség, ugyanakkor a templomtalanság magyarázata. A görög-keletiek valamivel korábban érkeztek e szász falu peremére, volt idejük megerősödni annyira, hogy itt saját istenházát emelhessenek.

A szász templom a régi, a műemlék. A jelenlegi helyzet kialakulásában közrejátszott a történelem mellett a földrajz is. Daróc

az egykori Kőhalomszéken, a Nagy-Homoród völgyében, a székelyek és a szászok lakta vidékek határán fekszik. (Tőle három kilométerre északra Jánosfalva már székely falu.) 1940-ben, a bécsi döntés nyomán meghúzott országhatár határszéli településsé tette a falut, amely 1944 augusztusának végén a frontvonalban találta magát. A visszavonuló német csapatokkal a szász lakosság is elmenekült. Nagy részük szétszóródott a nagyvilágban, vissza sem tért soha. Akik visszatértek, és a jövevényektől elfoglalt otthonuk romjain megpróbálták új életet kezdeni, a rendszerváltás után azok is mind kivándoroltak. A műemlék-templom restaurálása hívek híján az államra maradt, melynek műértőbb hivatalnokai olykor ki tudnak szorítani némi pénzt a javításokra. Olykor nem. A felújítás ezért évek óta húzódik, és ma már nehéz lenne megmondani, mi ártott többet ennek az épületnek, az emberi gondatlanság vagy az idő vasfoga.

A második világháborús szász menekülésig őriztek a daróci templomban egy régi pallost. (A huszadik század első felében kiadott falumonográfiában még látható a fényképe.) A legenda szerint ezt a pallost még a nyolcszáz esztendővel ezelőtti szász betelepülők hozták magukkal, s őriztek egyet a Hunyad megyei Szászvároson (Or_tie), egyet pedig Darócon: Dél-Erdély legnyugatibb, illetve legkeletibb szász településén. (Néhai dr. Binder Pál szerint a legenda valóságmagvát igazolja, hogy Nagyszében, a szász főváros címere két ilyen keresztbe tett pallost ábrázol.) A szászvárosi pallos még a török dúlások idején elveszett. A daróci a világháborús meneküléskor. Hanem ábrázol

egyebet is a már idézett falumonográfia: a templom karzatának díszes, festett kazettáit, valamint a régi, ugyancsak párját ritkító szépségű padokat. Ezek a templomépület restaurálása során semmisültek meg.

Amikor volt pénz, leszerelték őket. Egy-két pénztelen évet egy fészkerben vészeltek át. Mire ismét lett volna pénz, az eső s a hólé már minden színt leáztatott róluk. A templom minden esetre a legrégebbiek közé tartozik Erdélyben. Bejáratának oszlopdíszei a gyulafehérvári katedrális bejárataihoz teszik hasonlatossá, építési idejét pedig 1280 körülire becsülik. A hajdan háromhajós daróci templom boltíves ikerablakai pedig ennél is korábbi építési dátumot valószínűsítene. A templom kezdetben háromhajós volt (oldalt megmaradtak a faragott tartóoszlopok), a két oldalhajót idők jártával lebontották, akkor, amikor a templomot védelmi célokra átépítették: falait magasították és alájuk mellvédet építettek. A szentélyt is megemelték ekkor, hogy egy szintbe kerüljön a hajóval. Mindez valószínű 1494-ben történt: a korábbi évek sorozatos törökbetörései szükségessé tették az erődítést, ebben az évben pedig adócsökkentést kapott a falu,

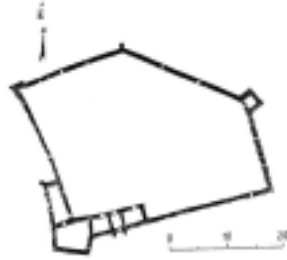
hogy a szükséges munkálatokat elvégezhesék. Valószínű, hogy ugyanekkor épült a templomot kerítő várfal és a falak védőbástyái is. (A rajtuk levő 1650, illetve 1651-es évszám minden bizonnyal a bástyák javításának ideje lehet.)

Az építőállványokkal kitámasztott templomban falfestmény látszik. Szent Katalin legendáját ábrázolja a meglepően épen fennmaradt középkori alkotás. 1375 táján festhették ezeket a falképeket, az ábrázolásmód alapján nehéz datálni, ugyanis a falvakat járó vándorpiktorok alkotása annyira „népi”, hogy művészettörténész legyen a talpán, aki megállapítja, a korábbi román stílus vagy az évszázadal későbbi gótika divatjának idején készültek-e. Magát a legendát a festők gyakran feldolgozták hajdan. Katalin a IV. században, Maxentius császár idején élt, jómódú, okos és művelt keresztény hajadon volt. A császár előbb udvari tudósaival bocsátotta hitvitára, talán-talán meggyőzik keresztény hitének téves voltáról, ám fordítva történt, Katalin érveinek hatására a bölcsek egy része lett pogányból kereszténnyé. A császár erre máglyára ítélte őt, s az áttért bölcseket is. Egy testörtisztet pedig lefejeztek, mert Katalin állhatatossága a vad katonát is áttérítette. A legenda vázlatos felidézése szükséges a műélvezethez, különben érthetetlen a művész állásfoglalása, aki az egyes szereplőket karikatürisztikusan ábrázolta: Katalin nemes vonásaival ellentétben az egyik tudósnak a kezén hat ujj van (boszorkánykéz), a másik erősen kancsi, egy római katonának pedig disznófeje van. A daróci templom falfestményei több, mint hat évszázadot vészeltek át meglepően jó állapotban. Ám nem biztos, hogy az évek óta húzódó templomfelújítást is átvészelik: ebből a rommá javított műemlék-templomból ideje lenne megmenteni, ami még megmaradt.

A zsombori vár

Sajátos, rendhagyó helyzet a Zsomboré, még erdélyi viszonylatban is, holott mint tudjuk és tapasztaljuk, itt valaki egyszer „nagyon megkeverte”. A falu neve néha Szászzsombor, máskor Székelyzsombor néven fordul elő. Holott a Zsombor székelymagyar nemzetségnév, a szász a faluját így nem nevezi, hacsak...

Hacsak ott, amikor ő megtelepszik, már létezik egy ilyen nevű település, mert akkor azt már nem nevezi másképp. A jelenség ma is ismert. Így lett Draasból Daróc, majd Dru_eni, Jánosfalvából Ione_ti, Recsenyéből Rare_, Szentpálból Sânpaul, Szentmártonból Mrtini_, Vargyasból Vârghi_stb. El sem kell távolodni az ehhez hasonló példákért Zsombor közvetlen közeléből, a két Homoród völgyéből. (Ópardon: Vargyas egy szomszéd völgyben vagon.)

Létezett a középkori Erdélyben egy sajátos közigazgatási terület, Felső-Fehér vármegye. Míg a többi „rendes” vármegye úgy működött, hogy egy nagyobb központból igazgatták a környező vidéket, teszem azt Déváról Hunyad vármegyét, Gyulafehérvárról Alsó-Fehér vármegyét, Váradról Bihart stb., Felső-Fehér vármegye foltokban létezett. A mi vidékünkön például Felső-Fehérhez tartozott Bodola és Keresztvár, ezt Háromszék, illetve a Barcaság határolta, egy másik folt volt Alsórákos, még egy másik Nagymoha, s volt egy ilyen folt Zsomboron is. Ám a zsombori „folt” egész kicsi volt, a falu északi részén vagy kéttucatnyi ház tartozott hozzá, a település nagyobb (és gazdagabb) fele közigazgatásilag a szász Kőhalomszék része volt. Nagy különbség, nagyobb, mint ma, amikor a központosított nemzetállam sok évtizedes törekvése arra irányul, hogy teszem azt a Mehedinci megyeiek is úgy éljenek, mint a szebeniek (és fordítva!), a középkorban más elvek érvényesültek.

A szász székek szabadparasztjai lényegesen jobban éltek például, mint a vármegyei rész jobbágysai. A székek területén földesúri birtok nem volt. Részben ez magyarázza Felső-Fehér vármegye „foltjait”: létezett a megye, amelynek jókora, lakatlan területeire szászok érkeztek. A szászok rövidesen területileg összefüggő közigazgatási egységet szerveztek maguknak, a székeket, amelyek peremén fennmaradtak a régebbi (vagy akár későbbi) földesúri birtokok. A vármegyei közigazgatás ezekre korlátozódott. Bár konkrét bizonyíték nincs rá,

ám a sajátos zombori helyzet azt valószínűsíti, hogy itt a szász betelepülés előtt is éltek magyarok. E vármegyei részre telepített a közeli Alsórákos földesura 1502-ben 16 magyar jobbágycsaládot. Egyfajta törvények érvényesültek a szék területén, másfajta szabályokhoz kellett alkalmazkodni a megyében. A különbség a falusi házak építésmódján még ma is látszik: a falu déli részén, s főleg a templom körül „paraszti-barokk” cirádás kőházak magasodnak, míg a völgyön valamivel feljebb a régebbi épületek kivétel nélkül mind kisebb faházak. Zomboron, amikor az egyik (kőhalomszéki) földműves beleszántott a másik (egy vármegyei jobbágy) földjébe (megtörténik ma is akárhányszor, akárhol), a konfliktus nem maradt a falun belül, hanem 1583-ban Kőhalomszék és Felső-Fehér vármegyék közti pereskedés lett belőle. A periratokból tudjuk, hogy a falu északi részén élő magyar jobbágyok a teremi és alsórákosi Sükösd Gáspár földbirtokos emberei, a déli részen élők szász szabadparasztok voltak. Egy 1640-es összeírás alapján viszont az derül ki, hogy a falu déli, kőhalomszéki részén is éltek magyar szabadparasztok, mégpedig a szászokat meghaladó létszámban. Bár ekkor, és ezután is, még hosszú ideig Zomboron főleg szász evangélikus lelkészek szolgáltak, száz évvel később, azaz a XVIII. században már egyetlen szász anyanyelvű zombori lakosról sincs híradás. Zombor közigazgatási kettészakíttottsága (középkori maradvány, hagyomány, kuriózum – ahogy tetszik) a modern közigazgatási rendszer 1876-os bevezetéséig maradt fenn. (Feljegyezték, előnye is volt ennek a megosztottságnak: ha például a széki rész bírója nem engedélyezett

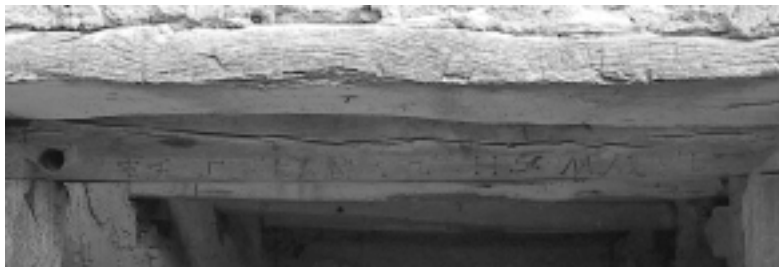

egy bált, a fiatalok átmentek a vármegyébe, a falu másik részébe táncolni.)

Olyan keveset, majdnem semmit nem tudunk a zombori vár építésének körülményeiről, hogy minden konkrét, biztos adat támpontul szolgálhat és elejét veheti a minden alapot nélkülöző spekulációknak. A vár a falu déli részén, egy magaslaton áll. Építési idejét a kutatók a XV–XVI. századra teszik. Létezik egy helyi legenda, melyet a XIX. században Rozsondai László helyi lelkész lejegyzett, s amely „írott forrásként” Jókait is megihlette a Minden poklokon keresztül című kisregényének írásakor. E lejegyzett szájhagyomány szerint a török 1421-es betörésekor a zombori várat egy Lebei János nevű szentmártoni nemes védte volna a beözönlőktől. Ennek ellenére egyetlen komoly szakértő sem állítja, hogy a zombori vár állandó helyőrséggel rendelkező, országos jelentőségű erőd lett volna. És mind elhelyezése, mind építésmódja alapján is inkább parasztvár, semmint földesúri sasfészek.

Jelenleg a vár legbelső, ötszög alakú, magas kőfallal kerített épületegyüttese áll. A bejáratot sarokbástya vigyázza, e mellé valamivel utóbb lakóépületeket emeltek. A sarokbástyával átellenben, a vár másik felén kisebb, négyszög alapú toronybástya emelkedik. (A várfalon tátongó rés legújabb kori harcok emlékét őrzi: a második világháború idején a várba szorult németek robbantottak egy részt, amin visszavonulhattak az előretörő oroszok elől.)

A falu népe a második világháború utánig a várban őrizte szalonnáját, gabonáját. Ma a zombori vár elhagyatottan, gazdátlanul romladozik. S amint nem tudhatjuk, ki lehetett az, aki a várkapu belső szemöldökfájára rováselekkel az E Gy betűket, illetve latin betűkkel az SJ, HJ, MM, PL névbetűket bevészte, 1692, a vár kijavításának valószínű évszámával együtt, úgy azt sem tudhatjuk, ki lehet az a bizonyos IZA, akinek a nevét egy imádója a több mint három évszázados feliratokra odakaparta. Immár ő is meg van... örökítve. A műemlékért viszont kár.

Kőhalom vára

Régmúlt idők eseményeinek felidézésénél gyakran (talán a kelleténél is gyakrabban) szoktak hivatkozni – megbízhatóbb adatok híján – a szájhagyományra, legendákra. Holott két különböző dologról van szó: a történettudomány (mármint az igazi, és nem az, amelyik propagandává prostituálta magát) tényekre, ellenőrizhető adatokra alapoz, míg a mesék világa ellenőrizhetetlen. Persze, mindkettőnek megvan a maga létjogosultsága, csak hogy az egyikkel a történész, a másikkal a néprajzkutató foglalkozik. És nem kell összekeverni a kettőt, még akkor sem, ha történelmi legendákról van szó, amelyeknek úgymond kitapintható a „valóságmagva”. Itt van példának Kőhalom várának nagyon szép legendája. Még Benedek Elek is feldolgozta.) Hőse történelmi személy, Weyrauch Dávid királybíró. Még tárgyi emlék is létezett a legendához: két pár jókora vasbilincs, belül a vár falára akasztva. (Több krónikás is említi, egymástól függetlenül, hogy látta. A XIX. század végén még megvolt.) Története: Weyrauch Dávid királybíró a török fogságba ejtette, és Konstantinápolyban, a híres

Héttoronyban tartotta bezárva Menenges nevű íródeákjával (szolgájával) együtt. Búslakodik rabságában a bíró (mit is tehetne egyebet). A bűbajos varázsló hírében álló

Menenges egyszer megszánja: leteríti nagy kék köpönyegét a földre, urát ráülteti, maga is odaül, majd megkéri a királybírót, hunyja be a szemét jó erősen, és fogóddzék meg. Dávid úr engedelmeskedik. Szél kavardul, különös zúgás hallatszik, majd minden elcsendesedik. „Na, most nyissa ki a szemét!” – szól urára Menenges. Hát, csodák csodája, odahaza vannak mindketten, Kőhalomban. Feltápászkodnak a köpönyegről, hazamennek, ki-ki a maga házához, s a kezükről-lábukról lefeszezett súlyos vasbilinecseket Kőhalom várának falára akasztják, csodás megmenekülésük örök emlékéül.

Eddig a történet. S mint a mesélők mondanák: aki nem hiszi, járjon utána. Héttorony, az előkelő foglyok egykori börtöne létezik Konstantinápolyban. Ma múzeum. Kőhalom vára is létezik, nem múzeum ugyan, de látogatható. Kőhalom várának építéséről semmi biztosat nem tud a történettudomány. És későbbi sorsáról is vajmi keveset, tág tere van hát a múlt fehér foltjait kitöltő legendáknak. Az első megbízható adat 1334-ből származik, és Kőhalom várát magyar királyi várként említi (tehát nem szász parasztvár volt, mint teszem azt Rozsnyó vára vagy a Szeben megyei Szelindek, ahol ugyancsak nem a templom köré építettek erődöt, hanem a település közelében levő hegyromra emeltek mentsvárat). Kőhalom várát (mely kezdetben csak

a város mellett emelkedő 120 méter magas bazalttömb legfelső részén álló belső vár lehetett) Károly Róbert idején a királlyal szembeszálló szászok, Henning nevű vezérükkel az élen, elfoglalták. Az uralkodó Tamás erdélyi vajdát küldte ellenük, aki Kőhalom várát megostromolta, a harcokban Henning is életét vesztette. 1421-ben a Barcaságot is végigpusztító török hadak Kőhalom várát is elfoglalták. Nincs adat arról, hogy mikor, milyen körülmények között került a vár az uralkodó (a magyar királyok, később az erdélyi fejedelmek) fennhatósága alól a helyi szász közösség tulajdonába. Létezett a várban egy kő, melynek feliratát Kővári László (Erdély régiségei, Kolozsvár, 1892, 248 l.) is idézi: „Én Bánfi András itt fogva voltam 1678 die 25 julii”. Ezek szerint akkor állami börtönként használták a várat, vagy legalábbis egy részét. A belső vár köré ekkortájt, az 1600-as évek elejétől kezdték kiépíteni a középső és az alsó várat. A legnagyobb arányú építkezések 1620 táján, a legendában is említett Weyrauch Dávid királybíró idején folytak. És az építkezések jellegéből kitűnik, hogy a falakat-bástyákat már a helyi polgárok életének-javainak védelmében emelték. A falakon belül minden polgárnak joga volt egy kis házikót építeni, ahová vész idején húzódhatott. S a hagyomány szerint ekkor nemcsak a kőhalmi polgárok tartoztak védeni az erődítményt, hanem a környező falvak számára is kijelöltek egy-egy bástyát, ahová e falvak népe háborús időkben behúzódhatott, és amelyet ostromkor védenie kellett. A helybéliek

szűkösebb (az uralkodónál mindenképp szerényebb) anyagi lehetőségeit jelzi, hogy alig 1613-ban hozták az első ágyút, és aztán nem is hoztak többet, s ugyancsak ekkoriban fúrták a vár kútját is, az alsó várban.

Erdély osztrák uralom alá kerülése nyomán a kőhalmi várba is osztrák katonaság telepedett. Pk 1704-ben, a kurucok hírére elvonultak, s csak 1708-ban tértek vissza. Impozáns külseje dacára az utóbbi fél ezer évben a kőhalmi vár nem dacolt ellenséggel: mert nem is ostromolta senki. A rossz nyelvek szerint nem volt eléggé

stratégiai a fekvése. Az elmúlt évtizedekben azért mégiscsak hasznosították e várnak a vidéket uraló stratégiai fekvését. Mégpedig a Szekuritáté, mely egy rádióadót működtetett a citadella ormán. A „hazafiak” innen zavarták a Szabad Európa Rádió adásait. A boldog „aranykorszak” idején – az idősebbek még emlékeznek rá.

Töröcsvár

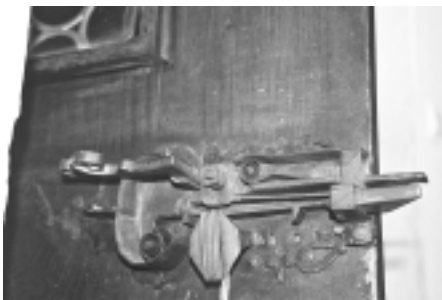

Ez Brassó megye leglátogatottabb műemléke, és a legtöbb tévhit is ehhez kötődik. A legnagyobb, hogy ez Drakula (Vlad bepes fejedelem) vára lenne. Pedig ilyen komoly történész nem állít. Még komolytalan sem: annyira abszurd az egész. Hisz Töröcsvár birtokosainak, sőt kinevezett várnagyainak sorát a kezdetektől név szerint ismerik, a XV. századtól („Drakula korától”, pontosabban amióta a vár Brassó város birtokába került), a fennmaradt jegyzőkönyvekből és számadáskönyvekből szinte napra pontosan. Itt nincs fehér folt, vagy ha mégis, az nem akkora, hogy egy Drakula-legenda beleférne.

A Drakula-sztorival az élelmes töröcsváriak reklámozzák mutogatnivalójukat, a várat. Bejöttek nekik: ezt tanúsítják az idegenforgalmi statisztikák s a bankszámláik egyaránt. A másik tévhitel (pontosabban részizagsággal) a hazai turistákat etetik: a vár történetét

bemutató pannót elolvasva ugyanis az derül ki, hogy az építmény Mircea havaselvi fejedelemé volt, s ezt a brassóiak csupán 1920-ban adták „vissza” Ferdinánd román királynak. A „rövidség okáért” kimaradt, hogy a várat a havaselvi fejedelmek hűbértokként kapták (1406-ban), majd visszaadták (1419-ben), és az is, hogy az 1419 és 1920 közötti fél évezred alatt is történt itt egy és más...

A vár építéséről Nagy Lajos királyunk 1377. november 19-én kelt oklevelében van szó: a brassóiak vállalták, hogy új várat építenek Dietrich szikláján (a latin nyelvű okiratban ez áll: „novum castrum in lapide Tydrici”). Ezek szerint egy régebbi, talán favár már létezett itt, Erdély és Havaselve határán. A brassóiaknak létérdeke volt, hogy a Barcaságra vezető havasi átjárót vár védje minden nem kívánatos portyázó ellen. (A középkorban két átjárót ismertek és használtak: a Bodzai-szorost és a Törcsvárit. A Bodzai-szorosba még a teutonok megépítették Keresztvárat.) A törcsvári vár pár év alatt felépült. Helyőrségről a magyar király gondoskodott. Thuróczy krónikája szerint

még az akkori idők elitkatonái, angol íjászok is szolgáltak Töröcsváron, védték Erdély déli határát és a Balkánra vezető fő kereskedelmi utat.

A vár (király által kinevezett) urai nemcsak védtek, hanem vámoltak is (ugyancsak a király nevében). Több oklevél tanúskodik a töröcsvári várnagyok és a brassói kereskedők közti konfliktusról. Uralkodóink – Zsigmondtól Mátyásig – ismételten meghagyták, hogy a töröcsvári várnagyok a brassóiakat rendkívüli vámokkal ne háborgassák. Ez az ismételt zaklatás, hatalmaskodás magyarázza, hogy a brassóiak igyekeztek saját ellenőrzésük alá

vonni a várat. (Erre az időre, a XV. század elejére esett a már említett közjáték, amikor Zsigmond király Mircea havasalföldi vajdának adta a várat, hűbérbirtokként, és azért, hogy vész idején – a Dunánál már megjelent volt a török – a családját itt elhelyezhesse.) A gyenge akaratú

és állandó pénzzavarral küszködő Ulászló kiállynál végül célt értek a brassóiak: az uralkodót megkölcsonözték előbb ezer forinttal, majd újabb kétezerrel, aztán ismét háromezerrel, ő pedig kivette a várat az erdélyi vajda hatásköréből és Brassónak adta zálogba. Az első erdélyi fejedelem, János Zsigmond is megerősítette a brassóiak tulajdonjogát, azzal a feltétellel, hogy a város évi kétezer forinttal járuljon hozzá a töröknek fizetett adóhoz. Hozzájárultak. Tellett, ugyanis Töröcsváron minden áthaladó kereskedőtől vámot szedtek, és a vár fenntartásába besegített a töröcsvári uradalomhoz tartozó kilenc barcasági falu (Hétfalu valamint Krizba és Apáca) jövedelme, jobbágyságainak robotja is. Előbb Bethlen Gábor, majd Rákóczi György erdélyi fejedelmek próbáltak rendet teremteni Töröcsvár birtoklásában. Végül Rákóczi új egyezsége jutott Brassóval: a város kifizetett az erdélyi kincstárnak azonnal 11 ezer forintot, átadta az államnak Grid, Persány, Holbach, Páror és Szunyogszék falvak birtokát, kötelezte magát, hogy a várba magyar várnagyot nevez ki, szükség esetén fejedelmi katonaságot fogadnak a várba, és ugyancsak ha a szükség megkívánja, 12 jól felszerelt lovaskatonával gyarapítják az erdélyi haderőt. Ezen kívül vész idején a brassóiak tartoztak más nemzetbelieket is a városba befogadni, nekik szállást nyújtani. Kemény feltételek, de a brassóiaknak úgy látszik, így is megértte, mert az egyezés létrejött, Töröcsvár és uradalma végképp Brassó birtokába került. Ez a „végképp” a kilenc barcasági falu számára 1848-at jelentette, amikor is a jobbágyság megszűnt, a katonai jelentőségét veszített erődítményt pedig az erdészet használta 1922-ig.

Ekkor, a Gyulafehérvárott Nagy-Románia királyává megkoronázott Ferdinánd király és Mária királyné brassói átutazásakor (október 15-én), a városi tanács, hódolata jeléül, Törcsvárat az uralkodónak ajándékozta. Nagyarányú renoválás, újjáépítés vette ekkor kezdetét.

A vár ekkor nyerte el mai alakját: a lőrésekből ablakok lettek, a falak harcállásaiból romantikus körfolyosó, a tűzhelyek helyére kályhák kerültek, a lakószobákra ráépítettek még egy emeletet s a vár híres, 57 méter mély kútja éppen jó lett liftaknának: hogy a felséges tulajdonosoknak és méltóságos vendégeiknek ne kelljen gyalog a hegyre felkapaszkodniuk. No igen, ekkor fedezték fel a vár leghátborzongatóbb titkát, az egyik teremből a falban az emeletre vezető rejtéklépcsőt. Mely egyetlen korábbi tervrajzon vagy leírásban sem szerepelt...

Feljegyezték, hogy Mária királyné sokat és szívesen időzött a felújított Törcsváron. A vár egyébként nem nagy. Nagyobb ostromot is kiállott úgy, hogy mindössze ötven ember védte. (1690-ben Thököly kurucai ostromolták három hónapig, sikertelenül.) 1848-ban, a szabadságharc idején csupán 12 katona védte. Azaz őrizte.

Amit általában megcsodálnak rajta szakértők és laikusok egyaránt, az az, hogy a hajdani brassói kőműveseknek milyen tökéletesen sikerült a sziklára mintegy szerves egészként ráépíteni a várat. Időtállóan, szilárdan, olyannyira, hogy amikor 1617. augusztus 8-án villám csapott a nyugati kerek toronyba s az ott tárolt lőpor felrobbant, az említett

tornyon kívül a vár többi része semmi sérülést nem szenvedett, sőt, az őrségnek sem lett semmi baja sem.

A vár szép. Mint egy kis, gótikus ékszer – mondotta egy műépítész. Pszt, lehet itt alszik még Csipkerózsika – intette csendre zsvajgó csoportját egy óvó néni. És csend lett. De a felnőttek inkább Drakulát hiszik.

Rozsnyó vára

A szomszédos Töröcsvár példája ihlethette a rozsnyói városatyákat, akik amellet, hogy nem sajnálták a pénzt a városka fölött levő hegyen épült vár kijavíttatására, esténként, turistaidényben legalábbis, a középkori falakat reflektorokkal megvilágítják. S a vár belső udvarán is látszik, hogy még ha a helyreállításról nem is mondható, hogy minden ízlést kielégít, de a város (s a vár) új gazdáí törődnek vele. Igyekeznek, a látogatókat odavonzva, a „sziklából is pénzt facsarni”, ami mindenképp szívderítőbb a sok sorsára hagyott omladozó-romladozó romnál és az örökös pénzhiányra hivatkozó siránkozásnál: amelyre pedig annyi példa van Erdély-szerte. S a rozsnyóiak még csak Drakulát sem emlegetik, hanem annak reklámozzák várukat, ami: régi szász parasztvárnak.

Tényleg régi. Építéséről semmi írott adat nem létezik, a falazás módjából kikövetkeztethetően viszont valamikor XIV. század elején épülhetett. A tatárjárások jelentette állandó veszély tette szükségessé

akkoriban a várépítést: már az 1241-es, első nagy pusztítás nyomán is nyilvánvalóvá vált, hogy e gyorsan mozgó, agresszív népséggel szemben csak kővárak nyújthatnak hatékony védelmet. Rozsnyó vára akkoriban épülhetett, amikor még nem volt egyértelmű, mi a jobb: a falu közepén levő templomot fallal körülvenni és erődde átépíteni vagy a település közelében levő hegyromra építeni egy várat. A Szeben megyei Szelindeken (Slimnic) – Rozsnyóhoz hasonlóan – egy hegytetőre építettek várat, a Kőhalom melletti Szászkézden (Saschiz) ugyancsak, bár itt a

templomot sem hagyták teljesen védtelenül. (A prázsmáriak, hermányiak számára ez a dilemma nem létezett: falujuk közelében nincs hegyrom.)

Mindkét megoldásnak megvannak az előnyei és hátrányai is. Egy hegyromra, a terepviszonyokat ügyesen kihasználva, könnyebb „bevehetetlen” várat építeni. A síkon több követ kell összehordani, vastagabb falakat kell rakni, és célszerű a már felépült erődöt a biztonság

okáért (és az ágyútüzet kivédendő) egy újabb, külső fallal is körülvenni. A hegyormon ellenben nincs víz, és ha elég türelmes az ostromló, a szomjas védők maguk nyitják ki a kapukat.

A rozsnyói várat a városka közvetlen közelében emelkedő meredek oromra építették. A hegy három oldala csaknem megmászhatatlan, vagy ahol mégis, ott a várépítők maguk ásták még meredekebbé. A negyedik, a város felőli oldal is kellően meredek, itt a fellegvárat külső vár, falakkal kerített, várkapuval ellátott, védőtornyokkal erősített, hektárnyi

„várudvar” védte. A rozsnyóiak vész idején ide hajtották be állataikat. Aki a vár főbejáratához akart eljutni, e külső vár falai alatt kellett elhaladnia, a lövöldöző védők orra előtt. A belső vár is viszonylag nagy: a szabálytalan háromszög hossza 200, legnagyobb szélessége 60

lépésnyi. Kisebb nem lehetett, ekkora volt a hegyorom, amit bevehetetlenül körbeépítettek. A viszonylag nagy várudvaron bőven jutott hely a fegyvertárnak, gabonaraktáraknak, éléstárnak, és arra is, hogy minden módosabb rozsnyói polgár egy kis házikót építsen magának ott. (Prázsmáron, Hermányban stb. a helybéli családoknak nem ház, csupán egy-egy lakófülke jutott a falak mögött.) És voltak időszakok a történelem folyamán, amikor a rozsnyóiak hónapokig, sőt évekig laktak a várban, az ellenség szabad prédájára hagyva városi házukat, műhelyüket, gazdaságukat. Olyannyira be tudtak rendezkedni a várban, hogy 1650-ben kápolnát építettek maguknak itt, sőt gyermekeiknek egy iskolát is.

A rozsnyói vár első írásbeli említése 1335-ből származik, amikor is a Barcaságon csak két vár tudott ellenállni a tatárok pusztításának, a Cenken levő Brassóvár és Rozsnyó vára. Nem tudták elfoglalni 1421-ben a Töröcsvárnál betört törökök sem, akik pedig Brassóban a Sprengen levő erődítményt elfoglalták (és az oda menekült brassóiakat részben felkoncolták, részben rabságba hurcolták). Ugyanúgy a várban vészelték át a rozsnyóiak az 1436-os, majd az 1441-es török betöréseket is. Ez utóbbi alkalmával láthatták, amint Hunyadi János csapatával rajtaütött és szétszórta a Töröcsvárnál zsákmányával hazapucolni igyekvő törököket.

A Mohács utáni zűrzavaros időkből inkább arra van adat, hogy a rozsnyóiak mennyit mind költöttek váruk erősítésére és fegyverek vásárlására. Egy falfelirat arról is megemlékezett, hogy 1562-ben Erdély első fejedelme, János Zsigmond ellátogatott Rozsnyóra és megerősítette a szászok kiváltságait.

A másik erdélyi fejedelem, Báthory Gábor ötven évre rá, 1612-ben jött Rozsnyó alá, és egy hét alatt el is foglalta a korábban bevehetetlennek tartott erődítményt. Úgy, hogy csapataival letáborozott a vár alatt, és meggátolta, hogy éjszakánként a védők kilopózzanak a vár alá, egy közeli forráshoz vízért. A szász autonómiát megnyirbálendő, több mint egy évig a rozsnyóiak várában fejedelmi katonaság állomásozott. Amikor aztán a felek kiegyeztek és

a rozsnyóiak a várakat visszakapták, nekiálltak kutat ásni. A kútásás 1623 és 1640 között történt. 17 esztendeig tartott, amíg a várhegy mészkősziklájába a talajvíz szintjéig vésővel, csákánnyal egy 150 méter mély aknát ástak. Fennmaradt egy 1633-ban kötött szerződés Feltern Lange és Andreas Erwisch akkori kútásókkal. Ezek szerint a két mesterember munkájáért fejenként heti két forintot, egy veder árpát és 20 dénár ára húst kapott a várostól. Ezen felül naponta fejenként 5 kupa sört, vasárnap még két kupa bort is. (A kútásásban ugyancsak megszomjazhattak, hisz feldolgoztak – mai mértékkel – ketten minden nap egy láda sört. 1 kupa=kb. 1 1/4 liter.) És a kapott pénz sem kevés, hisz két forinton akkor kb. ötven kenyeret lehetett vásárolni, vagy negyven tyúkot, vagy 800 tojást. De megérte: a kút meglett, és azután, bár többször is előfordult, hogy a rozsnyóiak hosszabb időre a várba szorultak (például 1658–1661 között, a II. Rákóczi György uralmát követő zűrzavaros időkben, vagy 1705–1711 között, a kuruc-labanc világ idején), többé ellenség a várat tőlük el nem foglalhatta. Egyébként 1849-ben menekültek a rozsnyóiak ide utoljára: Bem elől. De a városlakókat félezer esztendeig védő vár katonai szempontból már annyira elavult volt, hogy végképp elhagyták. A várat csak a legutóbbi időkben kezdték javítani, látogatni ismét. Bár mások is követnék a példát.

A jánosfalvi templom

Jánosfalva és Homoródaróc egymás mellett van, a Nagyhomoród völgyében. A két falu közötti Tópataka nevű kis folyóvíz nemcsak a két falu, hanem a Székelyföld és a szászok lakta Királyföld határát is jelölte. A kuruc szabadságharc bukásáig, akkor ugyanis a császárhoz végig hű szászok jónak látták némi földszerzésre felhasználni a kuruc székelyek elleni közhangulatot: a szájhagyomány szerint a daróci szász küldöttség tagjai földet tettek a csizmájukba, s így nyugodt szívvel megesküdhettek a helyszínre kiszállt határkijelölő bizottság színe előtt, hogy ők „daróci földön állnak”. Így a szebeni bizottság a patakon túli határrészt is nekik ítélte. A Tópatak bal partja ennek ellenére ma is a Székelyoldal nevet viseli.

Az a Tópataka egyébként nem jelölt átjárhatatlan határt. A daróciak templomukat például a jánosfalvi kőbányából kitermelt, jól faragható homokkőből építették, és a székely jánosfalviak a XVI. századig minden vasárnap átjártak misét hallgatni a daróci szász templomba, mert a kis

falunak saját papja akkor még nem volt. Ma a daróci felső tagozatra járnak át a jánosfalvi iskolások: ami természetes, mert mindkét falu Brassó megyében van. De a jánosfalviak ennek ellenére, amiben csak lehet, a Székelyföldre (és Hargita megyéhez) érzik magukat közelebb.

A jánosfalvi unitárius templom a Homoród mente nagyon régi, XIII. századi székely templomainak egyike. A szentély egyik gyámkövén látható 1522-es évszám csupán az átépítés-kibővítés dátuma. A templomhajó ugyanis ennél jóval régebbi: a fennmaradt nyugati bejárat kőfaragványai alapján úgy becsülik, hogy valamikor az 1200-as évek végén épülhetett. E korai időkből sem a faluról, sem templomáról semmiféle írásos feljegyzés nem létezik. Az 1334-es pápai tizedjegyzék említi ugyan egy „villa Eyanis” nevű helységet Homoródszentpál, illetve Székelyderzs társaságában, ám nem egyértelmű, hogy ez Jánosfalvára utal-e vagy netán a Segesvár melletti Héjjasfalvára...

E XIII. századi kápolnához aztán utóbb szentélyt építettek: a stílus és az évszám talál, minden bizonnyal 1522 táján. A helyi szájhagyomány szerint az évszám a templombővítés mellett azt is jelöli, hogy Jánosfalva ekkortól önálló eklézsia lett, a híveknek nem kellett többé átjárniuk Darócra. Ne feledjük, ez még a reformáció előtt volt, amikor ezen a vidéken egy vallás létezett, a katolikus. Erről vall egyébként a szentély falában kialakított, ma is látható szentségtartó fülke, amelyre az unitárius

szertartás során nincs szükség.

A jánosfalvi templom még így, kibővítvé sem nagy, és régisége dacára sem tűnik ódonnak. A középkori, illetve a reneszánsz faragott kő ajtókeretek egy meghitt és hangulatos istenházába vezetnek, amelynek belseje évszázadok óta változatlan alakban fennmaradt. Dávid Lajos művészettörténész megállapítása szerint „a késő gótikus hálóboltozat és a hajót a szentélytől elválasztó csúcsíves diadalív a gótikus belső architektúra térélményét nyújtja”. Aki nem szakértő, az is meghökken a láttán: belülről nézve mintha nagyobb, mint kívülről.

A később épült szentély boltívei tíz gyámkőn nyugszanak. Mindeniken faragás. A már említett 1522-es évszámon kívül egy-egy címer van kifaragva rajtuk. Nem tudni, kiknek a címerei, és azt sem, hogy miért, mi okból kerültek a templom falára. Ebben az esetben nem segít az analógia: a Székelyföldön legalábbis semmi ehhez hasonló nem ismeretes. Ugyancsak a szentély falán falfestmény-maradványokra bukkantak, még 1943-ban. A világháború miatt restaurálásukra nem került sor. És azután sem. Csak sejthető, hogy a többi falon is, a sok réteg meszelés alatt is rejtőzhet hasonló. Az örökös pénzhiányra, s a műemlékrestaurálásban másutt tapasztalt vaskos szakszerűtlenségre gondolva (lásd Daróc műemlék-templomának tönkretételét), azt kell mondanunk: ha vannak is, a meszelés alatt jó hely vannak. A templom tornya jóval későbbi építmény: 1821-ben toldották hozzá a nyugati falhoz. Korábban a torony a templomot kerítő kör alakú kőfal déli

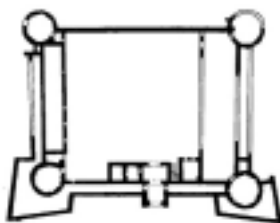
részén állt. Az 1788-as unitárius püspöki vizitáció jegyzőkönyvének tanúsága szerint a kisebbik harangon az 1481-es évszám volt olvasható. Ezt a harangot utóbb, 1814-ben, illetve 1924-ben is, az eredeti felirat megismétlésével újraöntették.

1937-ben Debreceni László műépítész és Kelemen Lajos művészettörténész (mindkét szakértő neve mára fogalomná vált Erdélyben) meglátogatták a jánosfalvi templomot, és javasolták szakszerű kijavítását: „Általános megállapításként leszögezhető, hogy a jánosfalvi unitárius templom mind régiségénél, mind pedig megépítésénél fogva, bár kicsi, de becses műemlék, s különösen a szentély boltgyámjain látható címersorozata páratlan Erdélyben. Jó karban tartása, csinosítása és gondozása tehát egyházi és magyar szempontból is fontos kulturális érdek.”

Ennél egyebet nem lehet mondani ma sem.

Az alsórákosi kastély

A mai Brassó megyében egy főúri várkastély is van. A királyi várak (Krizbai vár, Töröcsvár, Fogaras), a faluközösségek erődítményei (Prázsmár templomerődje, Rozsnyó vára stb.) mellett a középkori építészet sajátos alkotása, a főúri várkastély is megtalálható tájainkon: Alsórákoson. Alsórákos és környéke a középkorban Fehér vármegyéhez tartozott. Az Olt-kanyar falvainak – Hévíznek, Datknak, Mátéfalvának, Ürmösnek és Alsórákosnak – az első ismert földbirtokosai 1377-ből a teremi Sükösd család volt. E család tagjai valószínűleg Marosszékről származtak, mindenesetre kiterjedt székelyföldi rokonságuk volt, és az alsórákosi uradalom mellett birtokaik voltak Közép-Erdélyben, a

Kisküküllő mentén. A népes család fénykorában a Kisküküllő menti, illetve az Olt-kanyarban levő falvakat a rokonok (testvérek-unokatestvérek) felosztották egymás között. Egy-egy ág kihaltával az illető része öröklődött. A család ügyelt, hogy a birtok lehetőleg idegen kézre ne kerüljön. Sőt, ha lehet, gyarapodjék. Az 1436-os török betérés nyomán, kihasználva azt, hogy számos környékbeli település – részben legalábbis – elnéptelenedett, a Sükösdök ezek határából is kikanyarítottak maguknak. Mátyás királynak magának kellett fellépnie a megkárosított Kőhalom és Mirkavásár érdekében.

Az alsórákosi kastélyt Sükösd György építtette. Tudjuk róla, hogy 1589-ben született, és korán árvaságra jutott. P kezdetben a teremi birtokot örökölte, majd bátyja, Miklós halála után rá szállt a rákosi uradalom is, így az egész családi birtok az övé lett. Hasonlóképp tudjuk róla, hogy Bethlen Gábor fejedelem tanácsosa volt. 1531-ben váratlanul megbetegedett, és végrendekezett: felesége, Borsovai Erzsébet kapta Teremit, Hévízet és Rákost. További rokonai (anyja testvéreinek gyermekei) kapták Mátéfalvát, Datkot és Rákoson a fél kastélyt. Ürmös és Ágostonfalva hűgára, Petki Katára szállt. A végrendelet megszövegezése után három nappal a hagyatkozó elhunyt. Épített egy kastélyt és feldarabolt egy birtokot. Melynek különböző részei ezután más-más birtokosok tulajdonába kerültek.

Kézről kézre járt az alsórákosi kastély is: 1633-ban I. Rákóczi György fejedelem volt a tulajdonos. P eladta egyik főemberének, Macskási Ferencnek. De ennek halála után a fejedelmi utód, II. Rákóczi György

a kiskorú Macskási árvától visszavette. A következő fejedelem, Barcsai Ákos egyik hívének, Budai Péternek adományozta Rákost. („Péter deák” volt az erdélyi fejedelmek „utazó nagykövete” a Balkánon, de főleg Isztambulban.) Budai Péter utód nélkül halt el, a kastélyt Bethlen Sámuel szerezte meg. P legalább nemcsak lakta, hanem újjá is építtette az épületet, mely ez után közel kétszáz esztendeig a Bethlen család tulajdonában maradt. Bethlen Sámuel építtette a kastély lovagtermét, a keleti szárny emeletén (ezt 1918-ban lebontották) és ugyancsak az ő nevéhez fűződik a kapubástya felépíttetése is. Az ő idejében a várat kívülről egy félmagas fal övezte és egy 20-22 méter széles vizesárok. A vizesárok felvonóhíd volt. 1860-ban gróf Bethlen Mihály felajánlotta megvételre a kastélyt az alsórákosiaknak, a család volt jobbágyainak, akiknek ekkor még nem volt elég pénzük kifizetni a vételárat.

De nem adták fel, és 1903-ban bankkölcsonnel mégiscsak megszerezték maguknak ezt a falut és az Olt egész alsórákosi szakaszát uraló festői kastélyt.

A kóbori templomerőd

Anekdota illő, igaz történet: 1992-ben, az első szabad választások előtt a Brassó megyei RMDSZ két küldöttsége is eltévedt a vidéken, legalábbis nem ért el úticéljához, Kóborra. Végül az akkori megyei elnök bosszankodva maga vágott neki, és hogy úgy ne járjon, mint az előző „expedíciók”, egy terepjáró újságírót is vitt magával, kalauznak. Így aztán célhoz ért. Holott a falu korántsem elérhetetlen: a Brassó–Fogaras műútról Sárkány előtt le kell térni jobbra, Olthévíz felé, ezen az úton Kománánál ismét le kell térni, ezúttal balra, Királyhalmánál pedig át kell kelni az Olt egy rozoga hídján, s ha ez sikerült, ott a közelben Szásztyúkos, azon túl pedig Kóbor. Kevesen gondolnák, hogy a kis falu Brassó megye egyik legrégebbi települése: 1206-ban már említik az oklevelek (Dombos határleírásában, Sárossal és Felmérrel együtt), amikor teszem azt Brassó helyén az erdőben még mókusok

ugrándoztak a fákon és a Barcaság első birtokbavevői, a teuton lovagok is csak öt esztendő múlva, 1211-ben érkeztek ide szétnézni. Ekkor a falu lakói minden valószínűség szerint szászok voltak. (Az igaz, hogy a közeli Domboson bizonyíthatóan a kezdeti időktől éltek magyarok, de Dombos a középkor folyamán mindvégig Fehér vármegyéhez tartozott, míg Kóbor a szász Kőhalomszékhez. Kóbor volt egyébként a lutheránus Kőhalomszék egyetlen református faluja.)

Kicsi falu volt mindvégig. Népszámlálásról az első adat 1488-ból származik, ekkor mindössze hét család élt itt. 1529–30-ban a török betörések következtében a falu teljesen kipusztult. A szász Kiewrer (kóbori) családnév fennmaradása tanúsítja, hogy esetleg egy-két kóbori család mégis túlélhette a vészt, és valamelyik szomszéd faluban lelt menedékre. Az időnként megismétlődő pusztítások következtében elpusztult a falu múltját megvilágító minden emlék vagy okirat. Ami van, az másutt fennmaradt utalás. A falu nem sokáig maradt néptelen. Ez az időszak – a XVI. század – a mohácsi vészt követő török betörések, az erdélyi fejedelemség megalapítása, a reformáció és a székely lázadások évszázada. A régi szabadságjogaikért harcba szálló székelyek lázadásait levertek. Az üldözött felkelők, illetve a jobbágysorba taszított közszékelyek közül többen Kóborra menekültek. Ezt onnan tudjuk, hogy fennmaradt János Zsigmond, az első erdélyi fejedelem egy 1571-ben kelt oklevele, amelyből kiderül, hogy Székelyderzsről, Petki Mihály uradalmáról két jobbágy, Szabó László és Szabó István Kóborra szöktek. Ugyanakkor egy másik nemesúr, Pálosy Miklós is értesíti a szebeni

hatóságokat (a kőhalomszékiek feletteseit), hogy két jobbágya, Nagy János és Fekete Pál családjaikkal és minden ingóságukkal együtt Kóborra költözött. Jelzi ez azt is, hogy akkoriban a szász székek szabad falvaiban aránylag könnyebb, jobb volt az élet.

Ekkoriban építhették, illetve erősíthették meg a vártemplomot is, mely néhány évtized múlva, 1658-ban, megtépázva ugyan, de ellenállt a tatárok támadásának, megvédve az oda menekült kóbori lakosok életét. A XVII. századi periratokból, illetve egy 1640-es összeírásból ismerjük az akkor élt

kóbori családok nevét. Ezek: Egyed, Nagy, Pap, Máthé, Tyukosi, Kovács, Josa, Marosi, Pal. Ugyancsak gyakori családnév a máig fennmaradt Csomor is. A Szabókról esett szó (1571), de még náluk is régebbi a máig híres, népes Czika család: már 1557-ben Andreas Zyke nevű

ősük volt a kóbori falnagy (bíró). Egyébként – a nem túl sok perirat tanúsága szerint – zajlott itt is az élet: 1640-ben Szabó Mihály fia a tyúkosi legényekkel verekedett, 1690-ben pedig a kóbori Szántó Pálnét boszorkányság miatt máglyán elégették.

A négyszög alakú templomerőd nem nagy: 50 méter hosszú és 32 méter széles. Sarkait hajdan bástyák védték, aztán 1802-ben, egy földrengés alkalmával leégett a templom, a bástyák és majdnem az egész falu is. Az erősen megrongált bástyatornyokat aztán elbontották. S a jó szándékú, ám szakszerűtlen „állagmegóvás” sokat rontott a templom műemlékjellegén is.

Az utóbbi évtizedekben a masszív elvándorlás miatt kiürült a falu: elhagyott házai romladoztak. A legközelebbi szomszéd négy-öt házzal odébb lakott. Egy adott pillanatban Kóbort a fantomfalut kereső filmesek díszletnek használták. Ma ismét van iskolája, templomának ismét van papja. S a sok századot átélt épület műértő restaurátorra vár.

A hévízi udvarházak

Három van: az egykori Teleki-, a Haller- és a Kálnoky kúria. A legnevezetesebb közülük kétségtelenül a gróf Hallereké, ahol egykor Árva Bethlen Kata élt. Ebben ez épületben jelenleg a helyi általános iskola magyar tagozata működik. A volt Teleki-kúriában jelenleg magánlakás van. A Kálnoky kúria elhagyottan romladozik. Olthévíz nevezetes hely volt már az ókorban is: itt, Hévíz és Ugra között a rómaiak az Olton hidat építettek, a híd védelmére pedig várat, castrumot emeltek. A római castrum nyomait értő szem még felfedezheti a mai településtől nyugatra, a folyópart közelében. A téglalap alakú, jókora cölöpvár (hossza mintegy 200, szélessége közel 150 méter) helyén már rég szántóföld van, ám itt századokon át tégladarabokat, cserepeket, latin betűs feliratú faragott köveket, sőt pénzerméket vetett ki a földből az eke. A leletek jó esetben a szebeni Brukenthal Múzeumba kerültek, ám nagy részük elkallódott. Az egyik téglából rakott hídlábat Orbán Balázs ittjártakor, jó másfél évszázaddal ezelőtt még látta Ugra közelében, azóta ezt is elmosta az Olt valamelyik áradása.

Egy ilyenszerű szilárd híd nagy dolog volt az ókorban, de még később is, ha meggondoljuk, hogy Orbán Balázs is kompon kelt át Hévíznél az Olton, mert a rómaiak után a manapság sokat szidott Monarchia idejéig nem épített itt senki hidat. A praktikus rómaiak is azért, mert erre vezették a Belső-Erdélyt védő határerődjeiket összekötő hadi utat (a Hévíz után következő nagyobb erőd Homoródszentpálnál volt, a következő a mai Székelyudvarhelyen stb.), s erre szállították a Szentpálnál, a felszínen kitermelt sót is. A bő másfél évszázados római uralomnak nagyon sok nyoma maradt (még így, felszántva, elboronálva is) Dél-Erdély-szerte, és Hévízen is. Ezt követi jó ezer év, melyről szinte semmi pontos, konkrét, helyhez kötött esemény, történés nem ismeretes. S aztán az első derengés, 1186-ból: egy pápai bulla felsorolásban megemlíti egy kolostort, mely Calida aŭua (Hévíz latin neve) nevű helységben létezett. Hogy az a Calida Aŭua pont ez a Hévíz lett volna, erre nézve persze semmi bizonyíték nincs. Több történész szerint szó sincs róla, hogy ez lett volna. Tiszteljük a tudományukat,

és maradjunk a tényeknél. Száz esztendővel később, 1298-ban egy Akus fia Mihály nevű erdélyi úriember írt a királynak, hogy adná neki Feyregház és Heen lakatlan földbirtokait. András királyunk egy elfogulatlan papi embert küldött ki helyszíni szemlére: a Calida Añua-i kolostor főnökét. De a főnök, Jakab testvér nem ment, hanem a társát, Pált küldte maga helyett. Helyben vagyunk: tekintve, hogy Fehéregyház is, Heendorf is Segesvár közelében, a Küküllő völgyében van, meglehet, hogy mégsem a magyar Alföldről küldtek egy szerzetest ide körülnézni, hanem a közeli Olthévízről. (Erdélyben más „hévíz” különben is nem lévén: Maroshévíz – Toplica – jóval később jelenik meg a térképen.)

A helyi hagyomány szerint a hajdani kolostor valahol a mai iskola helyén állott. Sőt, a kolostor köveiből rakták a Haller-kúriát. De addig még sok víz lefolyt az Olton, sok idő telt-múlt nyomtalanul. Az erdélyi fejedelmek idején Hévíz a Sükösd család birtokában volt. Mint már volt szó róla az alsórákosi kastély ismertetésénél, ez a család birtokolta az Olt-kanyar falvait: Alsórákost, Datkot, Bogátot, Ürmöst, Hévizet. A család buzgó unitárius volt, egyik tagja, Sükösd György (az alsórákosi kastélyépítő) különösen sokat adományozott templomfenntartásra, papnövendékek ösztöndíjára, sőt, végrendeletében megátkozta azon örököseit, akik unitárius hitűktől netán eltérnének. A Sükösd család befolyására lettek az Oltkanyar falvai unitáriusok. Hanem a Sükösd család kihalt, és az államra visszaszállt birtokrészeket az uralkodó másnak adományozta. Hévizet Apafi Mihály fejedelem hű emberének, Nagy Tamásnak adta. Az ő (illetve lányai) révén örökölték birtokrészeket Hévizen a Haller, Bethlen és Kálnoky családok. (Árva Bethlen Kata édesanyja például Nagy Borbála volt.)

Erdélyt gyakran emlegetik a felekezetek békés együttélése és a vallási tolerancia hazájának. Méltán: itt iktatták törvénybe a világon először, hogy hite miatt senkit bántódás ne érjen, és itt vallásháborúk sem voltak. Ám Árva Bethlen Kata élete is példázza, ha a múltba tekintünk, a rózsaszín szemüveget azért le kell venni. Bethlen Kata nyolc éves volt, amikor 1708-ban édesapja, a református Bethlen Sámuel meghalt. Édesanyja másodszor is férjhez ment, a katolikus Haller Istvánhoz. A lányát, Katát pedig 17 éves korában férjhez adta férjének első házasságából származó fiához, Haller Lászlóhoz. Az ifjú férj pedig hiába adta írásba, még a házasságkötés előtt, hogy „Kata kisasszonyt a maga religiójában sem egyszer, sem másszor” háborgatni nem fogja, mert ő maga nem egészen két évre rá pestisben meghalt, s az időközben született két kisfiának katolikus neveltetése érdekében maga az erdélyi

püspök lépett közbe: a két csöppséget az anyától erőszakkal elvették, felnevelésüket a katolikus Haller-rokonságra bízta. Ez egyrészt. Másrészt a fiatal özvegy pár évre rá (1722-ben) házasságot kötött az ugyancsak református gróf Teleki Józseffel. Mi sem természetesebb, mint hogy a két fiatal (református) birtokukon, az unitárius Hévízen református templomot épített (1726), melléje paplakot, a templomnak birtokot adományoznak, s könnyítenek a „többi” hévízi református sorsán is. Mert rövidesen többen is lesznek. Ettől kezdve van Hévízen két felekezet, unitárius és református. Abban a korban természetes volt, hogy egy főúr a maga vallását „a rendelkezésre álló eszközökkel” terjeszteni igyekezett. Így tettek a Sükösdök is, a Hallerek is, a Bethlenek is. S ma, amikor Árva Bethlen Katára kegyelettel emlékeznek az Olt völgyének szóránymagarsága, nem az egykori felekezeti huzakodásra gondol, hanem az irodalom és a tudomány korai erdélyi művelőinek bőkezű támogatására, messze vidék első kórházának építtetőjére, az erdélyi nőnevelés első szorgalmazójára, elindítójára. De erről részletesebben a fogarasi református templom ritkaságainak ismertetésekor.

Fogaras református temploma

Bár Fogarast már 1413-ban városként emlegetik az oklevelek – tehát településként valószínűleg ennél sokkal régebbi, hisz nem mindjárt városként nőtt ki a földből máról holnapra –, ebből az időszakból származó temploma még romjaiban sem maradt fenn. Ennek legvalószínűbb magyarázata az erős vár közelsége. A várat ostromló ellenség dühében, hogy meghátrálni kényszerül e bevehetetlen falak alól, elpusztította a vár alatti védtelen várost, és persze templomát is. Ez történt legalábbis 1658 augusztusában, a tatárbetöréskor, amikor elpusztult a fogarasi magyarok Bethlen Gábor által építtetett temploma. Ehhez hasonló történhetett korábbi időkben is, csak hogy konkrét írásos adat nem maradt fenn róla. Az utalásokból ismeretes, hogy a reformációt (XVI. század dereka) megelőző időkben volt a ferences szerzeteseknek egy kolostora (és persze temploma is) Fogarason, a főtér

közelében, a Berivoi patak bal partján. Ma már a patakot a városon kívülre vezették, de a kolostor helye jól azonosítható: a telek és a templom a reformációkor a protestánsok tulajdonába ment át, ma is a református egyház tulajdona, a második világháború után a városi milícia székhelye volt, kertjében a legutóbbi időkig falmaradványok, régi pincék félig beomlott nyomai látszottak, elől, az épület homlokzatára pedig pár évvel ezelőtt Mikszáth Kálmán fogarasi képviselőségére emlékeztető márványtáblát helyeztek. Ezen a helyen állt az a református templom is, amelynek építését Bethlen Gábor fejedelem kezdte volt el 1629-ben (1630-ban felesége, Brandenburgi Katalin egy fennmaradt levelében Giovanni Laudi olasz építőmestert hívta meg a munkálatok vezetésére), és amelyet a várat sikertelenül ostromló tatárok 1658-ban a várossal együtt elpusztítottak.

Apafi Mihály fejedelem 1662–63-ban új templomot építtetett a fogarasi reformátusok számára, a főtér északi részén, valószínűleg azon a helyen, ahol a mai evangélikus templom áll. Ezt 1704-ben a várba befészkelte labancok ágyúzták le azzal az ürüggyel, hogy tornyából a kurucok beláthatnak a várba. Aki a terepviszonyokat és a fogarasi várat ismeri, az tudja: legalább Eiffel-torony magasságúnak kellett volna lennie annak a templomtoronynak ahhoz, hogy onnan valóban beláthassanak a várba.

A harmadik, ma is létező református templomot már a vártól valamivel távolabb építették fel, 1712–15 között. Két oldalbejáratának

faragott kőoszlopai, valamint a szószék alakja és méretei alapján a műtörténészek megállapították, hogy ezek az épületelemek eredetileg nem erre a templomra voltak szánva. Minden bizonnyal a korábbi, leágyúzott templom romjaiból szedték ki és hozták át őket ide. Más szempontból is érdekesekek ezek a faragványok: bizánci hatásra kialakult, a korszak legjelesebb havasalföldi mecénásáról és építtetőjéről „brâncovenesc” stílusúnak elnevezett modorban készült mindenik. Konkrétan: a templombejárat faragott oszlopai a bukaresti Colcea Kórház bejáratának faragott oszlopaihoz hasonlítanak, olyannyira, hogy feltételezik, alighanem ugyanaz a mester (vagy legalábbis ugyanaz a kőfaragóműhely) készítette mindkettőt. (A műtörténészek egyes, ritkábban használt, sajátos, egyedi díszítési megoldásokat találtak mindkét helyen.) A Colcea Kórházat 1699 és 1702 között építették. A gazdagon faragott fogarasi szószék díszítése pedig az azóta buldózerekkel elbontott bukaresti Vcre_tí-kolostor (épült 1716–22 között) faragványaira emlékeztet. Különösen ritka és értékes a szószékkorlát: egyetlen trapéz alakú kötömbből faragták, áttört mintás megoldással. Manapság is csinálnak hasonlót, de nem húsz centiméter vastag kötömbben, hanem 3-4 milliméteres farostlemezen, lombfűrészszel. A fogarasi református templom faragványai a Kárpátokon innen, Erdélyben legalábbis egyedülállóak. Lehet találgatni, vajon fogarasi kőfaragó mesterek készítették-e (saját templomuk kövein kívül) a bukaresti

faragványokat is (a fogarasi kőfaragók céhe 1620-ban alakult, és a brassói, szebeni mesterekhez hasonlóan, ők is vállalhattak Kárpátokon túli megbízatásokat is) vagy havasalföldi mesterek is közreműködtek a templom építésében (a

közeli Szombatfalván birtokos Brncoveanu fejedelem is, amikor adakozásra kérték, 400 forinttal járult hozzá e református templom felépítéséhez). Konkrét bizonyíték egyik elképzelést sem támasztja alá. S a kövek némák.

A fogarasi református templomot ért viszontagságok viszont ezzel nem értek véget: ez a templom 1750-ben villámcsapás következtében leégett. Árva Bethlen Kata építtette újjá 1757–59 között: de nemcsak a korábbi gerendamennyezetet cserélték ki ekkor az időtállóbb és biztonságosabb bolthajtásosra, hanem a korábban egyhajós templomot is ekkor (vagy nagy valószínűséggel ekkor) építtették át háromhajósra. Az adakozó, Árva Bethlen Kata ott van eltemetve a fogarasi templom főbejárata előtt. Fogarasi udvarháza pedig (ahol a jóteknokodásáról híres grófnő hévízi lakhelyén kívül a legtöbbet tartózkodott) a mai Radu Negru Középiskola helyén állt. A református templom és a volt református iskola közvetlen közelében.) Bethlen Kata egykori kúriájában utóbb a fogarasi Városi Kórház működött, a korszerűbb kórházépület száz esztendővel ezelőtti felépültéig, illetve a gimnáziumépület elkészültéig. De mindennek – a református templomon kívül – ma már nem sok nyoma van a városban.

Udvarházak Bodolán

Több is van, más-más stílusban épültek, különböző korokból származnak. Pedig a legeslegrégibb, a Béli család ősi sasfészeke nincs is közöttük: ezt lebontották még Apafi fejedelem parancsára. A többi ma az idő vasfoga romlasztja. Hogy hogy került e sok úri lak ide egymás mellé? Hosszú mese...

Ami egy romantikus legendával kezdődik: volt Thielnek, a prázsmári szász gerébknek egy szépséges leánya. Akinek két derék környékbeli ifjú is pályázott a kezére: az uzoni Béli és a zágoni Mikes. Az apa Mikest kedvelte, de a lány szíve Bélihez húzott. Thiel egy alkalommal havasi birtokán medveadászatot rendezett. Ezen egy felhajtott medve dühödten az öreg Thielre vetette magát, aki elvettette a döfést, s védtelenül állt a felbőszült, megsebesített vadállattal szemben. A halál torkából egyik vendége, az ifjú Béli mentette ki, jól irányzott lándzsadöféssel kivégezván a vadat. Thiel akkor megígérte megmentőjének, hogy bármit kívánhat tőle, hálából azt teljesíti. A vadászatot követő lakomán pedig, amikor felszólították, adja elő kívánságát, Béli Thiel lányát kívánta...

A történelemtudomány nem tud a medvéről, egyebekben viszont igazolja a történet valóságmagyát: az oklevelek már 1271-ben említenek egy „Ebl fia Teel” nevű prázsmári gerébet. (Geréb, németül Gräf volt a telepés szászok vezetője, letelepítője, később bírója.) A Teel család kiterjedt birtok ura volt Prázsmártól a Kárpátok gerincéig, Keresztvár váráig, ahonnan a király hadai a lázadó teuton lovagokat kevéssel azelőtt elűzték. Az ő birtokuk volt Nyén, mai nevén Keresztvár falu, melynek román neve (Teliu) eme első birtokosok nevét viseli. Az oklevelek 1476-ban említenek egy bodolai Béli nemesi családot. Béli Albert és Teel Borbála házassága nyomán (kb. Amerika felfedezésének idején) tesz szert a Béli család a kiterjedt Teel-birtokra. És ami ritkaság a történelemben: a Béliék jó négy évszázadon keresztül meg is tudták tartani ezt a birtokot. De nem minden viszontagság nélkül. Albert fia, Béli Péter Prázsmáron halt meg, amikor egy helybéli szász kerekas a

fejét fejszével levágta. Azért, mert a nemesúr a mezőváros piacán állította, hogy az ő birtokai idáig terjednek. (Lehetett némi igaza, mert Prázsmár főterén állott a gerébház, melyet anyja révén ő örökölt.) Ám a polgárjogaikra büszke, öntudatos szászok mégsem tűrhették, hogy nemesi kiváltságok csorbítsák a mezőváros polgárainak féltve őrzött kiváltságait. A gyilkosság akkora felháborodást keltett, hogy a tordai országgyűlés foglalkozott a dologgal: elrendelte, hogy az erdélyi három náción (a magyar, a székely és a szász) képviselői a helyszínen vizsgálják ki a történeteket. (Végül pénzbírságban egyeztek ki: Prázsmár lakossága még évek múltán is fizetett.)

A bodolai Béliediek nemzedékeken át – az általuk betöltött tisztségek révén – tevékeny résztvevői voltak az erdélyi közéletnek. A leghíresebb közülük kétségtávolan Béli Pál (1621–1679) volt. II. Rákóczi György fejedelem idején ő volt az erdélyi lovasság parancsnoka, s a lengyelországi hadjárat idején ejtették fogságba a tatárok. Három évet raboskodott, mert ennyi idő alatt tudta a családja összegyűjteni a váltságdíjat (a családfő megüzente, kölcsönrel a birtokait meg ne terheljék, inkább még marad...) De lekésett: 1661-ben, amikor hazakerült, már Apafi Mihály volt a fejedelem, holott (a korszakot jól ismerő történészek szerint) ha idehaza van, jó esélye lett volna, hogy Ali pasa, a szultán megbízottja őt válassza, és ne a nálánál szegényebb és kevésbé híres Apafit. De így is Belső-Szolnok vármegye főispánja és háromszéki főkirálybíró lett.

És igyekezett a mindig létező elégedetlenkedőket, a szászokat, székelyeket, illetve az erdélyi urakat a maga pártjára állítani (kiszabadulása után volt rabtársai váltságdíját megkölcsonözte, így is igyekezett híveket szerezni) és a fejedelem ellen pártot ütni. Apafi elfogatta és Fogaras várába záratta. Kiszabadulása után a szultánnál keresett pártfogást. Apafi külön követséget menesztett, dús „baksisokkal” megrakottan az illetékes államtitk... izé: vezíreknek és basáknak, Béli áskálódását kiegyensúlyozandó. Idehaza pedig a főúr bodolai várát lerombolták, birtokai egy részét pedig elkobozták. A rombolásra jogalapot egy ősi székely szokás szolgáltatott: az áruló házát ugyanis a székelyek szétdúlták. De Apafi fejedelem ezúttal nem annyira hagyományörzésből, mint inkább józan politikai számításból dúlatott: attól félt, hogy ha Béli Pál hazatér, a bodolai várba török őrseget hoz magával, az pedig nem lesz jó, ha Erdély egyik fő déli kapuját, a Bodzai szoros bejáratát a török tartja megszállva...

Béli Pál utódai új otthont építettek maguknak. Idők jártával, s ahogy változott a divat, új és újabb épületeket. A Béli Páltól elkobzott

birtokrészt Apafi fejedelem egyik hű embere kapta: egy Mikes. Így került Mikes-kúria is a Béldi-udvarházak közé. Kár és véték, ahogy ezek a jobb napokat látott régi épületek ma gazdátlanul romladoznak.

A szombatfalvi templom és kolostor

A hazai műépítészettörténészek úgy tartják számon, hogy a román nép ízlését tükröző első kőtemplomok Erdélyben (építésük sorrendjében) a vízaknai (1600 táján), a Mihály Vitéz vajda által építtetett görögkeleti (ortodox) templom, a második a Szeben megyei Porce_tí (mai neve: Turnu Ro_u) 1653-ban épült temploma, a harmadik pedig – immár megyénkben – a felsőszombatfalvi kolostor és templom, amelyet Constantin Brâncoveanu havasalföldi fejedelem alapított és építtetett 1696–98 között. Ez utóbbi templomot egyébként a Brâncoveanu stílus egyik legjellegzetesebb alkotásaként tartják számon Romániában. Az Olténiából származó Brâncoveanu család egyik tagja, a kora leggazdagabb bojárjaként számon tartott Preda, 1654-ben megszerezte

Felsőszombatfalva birtokát. Itt a család nyári tartózkodásra udvarházat épített, a havas alján pedig, egy festői szépségű völgytorokban, egy fatemplomot. Ezen a helyen emelt a Brâncoveanu család legjelesebb tagja, a 26 esztendeig uralkodó Constantin Brâncoveanu egy kőtemplomot, melléje pedig kolostort. A

mecénásként elhíresült fejedelem kifinomult műízlését tükröző alkotásokat – épületeket, ötvösmunkákat, hímzéseket stb. – ma Brâncoveanu stílusban készülteként tartja számon a műtörténet. E stílus sajátosan ötvözi a keleti díszítőművészet formakincsét (geometriai ábrák, növényi motívumok) a Nyugatról terjedő késő reneszánsz, sőt a barokk cikornyákban gazdag megoldásmódjával. A ma is zsindegyel fedett kicsiny kőtemplom – tökéletes arányaival, az előterét határoló faragottkő-oszlopaival és korlátjával, a bejárat ugyancsak gazdagon díszített faragásaival – e stílus egyik legszebb, legjellegzetesebb képviselője Romániában. A templom belsejét ugyancsak XVII. századi freskók díszítik, annak dacára, hogy az idők folyamán a templom mintegy másfél évszázadig elhagyatottan romladozott.

A XVII. század második felében a „felvilágosult abszolútizmus”, Mária Terézia, ám főleg II. József uralmának vaskeze ugyancsak érezte hatását tájainkon is. II. Józsefnek az egyházi életet is korszerűsíteni, az állami érdekek szolgálatába állítani akaró törekvése a „szemlélődő” szerzetesrendek eltörléséhez vezetett. Az állam számára „hasznos” tevékenységet felvállaló tanító vagy betegápoló rendek megúszták a feloszlatást. A többiek nem: akkor tűntek el Erdélyből az ellenreformáció nyomán visszaszívárgó pálos szerzetesek

vagy a trinitáriusok is. A katolikus szerzetesrendeket sújtó császári rendelet nem kímélte a „szemlélődő” görögkeleti szerzeteseket sem. 1785-ben a császári katonaság, érvényt szerezvén a rendelkezésnek, a szombatfalvi kolostort is lerombolta. A templom megmenekült ugyan, de papok híján állaga romlani kezdett.

A XIX. században a Brâncoveanu-család felsőszombatfalvi birtoka (a fejedelmet és négy fiát a szultán 1714-ben kivégeztette ugyan, ám életben maradt az uralkodó akkor még kisgyermek unokája) az erdélyi görögkeleti egyház tulajdonába került. A kolostor újraalapítása Nicolae Blan, a Szebenben székelő erdélyi érsek nevéhez fűződik. Az érsek 1939-ben új apátot nevezett ki Felsőszombatfalvára (utóbb a Fogarasi havasokban tevékenykedő kommunistaellenes partizánokat támogató, és ezért bebörtönzött Arsenie Boca atyát) s ezzel lendületet vett a régi templom kijavítása. Az újraszentelésre 1946-ban került sor, az akkori uralkodó, Mihály király jelenlétében. A felsőszombatfalvi kolostor harmadik alapítójának Antonie Plmdeal jelenlegi érseket tartják, akinek nevéhez fűződik a kis templomot kerítő jókora, négyzet alakú udvar, s az ezt határoló korszerű, kétszintes épületek – szerzetesi cellák, irodák, könyvtár, üvegikonkészítő műhely stb. – kiépítése. A réginnél jóval nagyobb, új templom is épült itt, ezt szentelte fel romániai látogatásakor, 1993. augusztus 15-én őszentsége, I. Bertalan pátriárka, Konstantinápoly érseke, a szentté avatott, mártírhalált halt Brâncoveanuk emlékére.

A nyugati kolostorfal tövében alakították ki egyébként Erdély görögkeleti érsekeinek végső nyughelyét. A kolostorban nevezetes üvegikonfestő műhely is működik. A kolostor híres búcsújáró hely. A Megváltó kútjának vizét a hívek csodatevő hatásának tartják. Az új, grandiózus épületek tömkelegében már-már észrevétlenül húzódik meg az eredeti, régi kis templom. Az új alapítók, bőkezű adakozók nevét – van köztük nem épp kegyes életviteléről elhíresült közéleti személyiség és országos hírű sikkasztó is – márványba vésték a kolostor falán. Akár egy „Itt van az önök pénze” feliratú táblát is kithettek volna az arrajáró adófizetők kedvéért. De ettől függetlenül, a régi kis templomot, azt érdemes felkeresni.

A fogarasi Szent Miklós-templom

Fogarason a hajdani Brassói utca (ma: Tudor Vladimirescu) és Mező utca közötti telken meghúzódó régi ortodox templomról kevesen tudják, (többnyire még a helybéli románok sem), hogy mekkora szerepet játszott az erdélyi románság nemzeti öntudatra ébredésének folyamatában. Itt még püspököt is szenteltek –

1723. augusztus 17-én Ioan Giurgiu Patakit, görög katolikus püspökké. Mert Fogaras akkoriban püspöki székhely volt, a Rómával egyesült erdélyi görög katolikus egyház központja.

A templomot Constantin Brâncoveanu fejedelem anyagi hozzájárulásával építették, 1697. június 17. és 1698. szeptember 30.

között, tehát gyakorlatilag két nyáron. (A régi építőmesterek télen, amikor a malter megfagy, nem dolgoztak.) A fogarasi kis templom építői Rtescu kőfaragó irányításával a legtisztább Brâncoveanu-stílusban dolgoztak. Mintául a havaselvi fejedelem Mogo_oaia melletti palotája szolgált, a templom kupolás mennyezetének megoldása pedig az olténiai Strehaia-templom tetőzetével rokonítható. A belső falfestmények készítőjét a művész szignója alapján ismerjük: „Preda zugrav ot Dolgopole”. Azaz câmpulungi Preda. Akit viszont már nem a határokon túli románok fejedelemre küldött ide falfesteni, hanem Nicu Ptra_cu, a helyi tímárcéh atyamestere hívott és fizetett. A templomépület rövidesen a görögkeleti (ortodox) románok és a görög katolikussá lett hívek közti csatározások középpontjába került. A huzavonába, hogy hát melyik felekezet is használja ezt a templomot, Mária asszony, az alapító fejedelem özvegye is beavatkozott, igaz, nem nagy sikerrel, mert az épület – egy ideig legalábbis – az „unitusok” püspöki székesegyháza lett. Apafi Mihály, az utolsó erdélyi fejedelem halálával (1690. április 15.) az ország a Habsburgok uralma alá került. Protestáns hazai fejedelmek után osztrák katolikus uralkodók következtek. Kezdetét vette tájainkon is az ellenreformáció. Ebből az erdélyi románság sem maradt ki: míg korábban a protestánsok akarták megnyerni maguknak az óhítű ortodox románok tömegeit (ezért támogatta Hans Benkner és

a protestáns Brassó városi tanácsa Coresi diakónus nyomdai vállalkozását, és Bethlen Gábor sem teljesen önzetlenül pénzelte a román nyelvű Biblia kiadását – ezek voltak különben a legelső román nyelvű nyomtatványok), a Habsburgok uralma alatt a katolikus hittérítők léptek előtérbe. Baranyi Lajos jezsuita atya Gyulafehérvárott Theofil erdélyi ortodox püspököt rávette a római katolikus egyházzal való „unió” elfogadására.

Ez korántsem jelentett teljes összeolvadást: az „unió” abban nyilvánult meg, hogy az „egyesülők” elfogadták a római pápa fennhatóságát, s teológusaik több dogmatikai kérdésben is „engedtek a magukéból”, megtartották ellenben szertartásaikat, ünnepeiket, Julianus-naptárukat. Az alsópapság és főleg a hívek számára az „unió” gyakorlatilag akár észrevétlen is maradhatott volna. Ez is volt a cél: az „uniót” levezénylő jezsuita atyák jól tudták, mekkora tömegfelbolydulást váltana ki egy külsőségeiben is látványos áttérés-térítés. Felbolydulás úgyis lett, s napjainkig tart. Amivel az erdélyi ortodox egyházi vezetőket rávették az „unió” elfogadására, az az volt, hogy kilátásba helyezték, az áttért papok mentesülnek a jobbágyi terhek alól, ugyanolyan jogokat élveznek, mint a katolikus papok, az áttért fiatalok számára pedig megnyílnak a katolikus iskolák, az európai jezsuita egyetemek, s megnyílnak számukra a közhivatalok (azaz a görög katolikussá lett románok is lehetnek állami tisztviselők). Theofil püspök meghalt, még mielőtt az egyházegyesítés megtörténhetett volna. Utódja Athanasie lett, aki 1700. szeptember 4-re Gyulafehérvárra zsinatot hívott össze, s ezen

54 esperes, valamint 1563 pap aláírta a római egyházhoz való csatlakozást. Az óhitűnek megmaradt Brassó kivételével gyakorlatilag az egész erdélyi románság áttért. Az egyházegyesítés hírére szerb meg havasalföldi szerzetesek érkeztek Erdélybe, tömegmozgalmat indítani az ortodoxia megtartása érdekében.

Ténykedésüknek köszönhetően sokan – papok és híveik – visszatértek az ortodox egyház kebelébe. E zaklatott időszakban még a Gyulafehérváron székelő erdélyi (római katolikus) püspök is tiltakozott, azért, hogy püspöki székhelyén egy másik katolikus püspök is (a görög katolikus) székel. Az ellentéteket elsimítandó, az uralkodó, III. Károly 1715-ben megalapította a fogarasi püspökséget, fenntartására pedig az alsószombatfalvi és a szamosújvári uradalmakat adományozta. Az időközben elhalt Athanasie utódát, a már említett Ioan Giurgiu Patakit az új püspökség székhelyén szentelték fel.

Nem érdektelen felvázolni Pataki püspök életútját: a Szolnok-Doboka megyei Horgospatakon született (innen a Pataki név), román szülők gyermekeként. Szüleit korán elvesztette, s az árvaságra jutott jófejű gyermeket a jezsuiták vették gondozásba. Kolozsvárt tanult, majd a szombathelyi jezsuita főiskolán, azután Bécsben és Rómában. Fogarasra 1712-ben került, római katolikus plébánosként. Püspökké való szentelése előtt görög rítusú bazilita szerzetessé lett. Püspökként az uralkodó bárói rangra emelte. 45 éves korában bekövetkezett haláláig, 1727-ig látta el hivatalát. Pataki püspök utóda Inochentie Micu-Klein, a szombathelyi jezsuita főiskola tanári katedráját cserélte fogarasi püspöki pásztorbotra.

A püspökké szentelés és a bárói rang elnyerése után az uralkodó kegyéből az erdélyi országgyűlés tagjává lett. Méltán: sok történész a század letehetségesebb román politikusaként tartja őt számon, aki minden lehetséges alkalommal kiállt övéi, az erdélyi románság jogainak védelmében. S egy epizód: elcserélte az alsószombatfalvi és szamosújvári uradalmakat a jóval értékesebb balázsfalvi birtokra. A császár ráállt a cserére, a püspök pedig új székhelyét, Balázsfalvát rövidesen az erdélyi románság szellemi központjává tette. De mindez a történelemkönyvekben benne van, és már nincs sok köze a fogarasi Mező utcában levő, ma ismét ortodox templomhoz.

Bodzavám

Egy-egy jelentősebb történelmi esemény vagy sorsdöntő csata színhelyét, jeles ember szülőházát általában számon tartjuk. Az egyik kivétel a Bodzai-szoros: holott itt nem egy csata volt, hanem évszázadonként több is. Győztes csaták, és veszített ütközetek is. Erre vezetett az az út, amelyen az erdélyiek a dunai fejedelemségekkel, illetve Kelettel kereskedtek, és erre özönlöttek be az ellenséges hadak is. Erre jött be a bor, a selyem, erre vitték ki a rablott zsákmányt s a foglyokat. S a magas Portának járó évi adót. Leánymező legendájának – mely szerint elrabolt hétfalusi lányokat, asszonyokat erőszakoltak itt meg visszavonulásukkor a vidékünkön portyázó tatárok – megvan minden bizonnyal a valóságmagva, akárcsak Orbán Balázs állításának, mely szerint a zsákmánnyal megrakottan visszavonuló tatárok szokásuk szerint itt, a havas alján, a határon megszusszantak, s számba véve foglyaikat, a gyengébbeket, kevésbé strapabírókat itt kiválogatván, leöldösték őket. Csak a munkabírókat vagy a gazdag foglyot vitték magukkal, akiért magas váltságdíjat remélhettek. Orbán Balázs még „lépten-nyomon” emberi csontokra bukkant a vidéken. A csatákban elesett székely határőrök tömegsíjaira vagy a leöldösött áldozatokra egy pusztá fakereszt sem emlékeztet sehol. Talán adminisztratív-bürokratikus akadálya van ennek: a Bodzai-szoros három közigazgatási egység határvidékén feküdt századokon át. Itt ért véget a Barcaság és kezdődött Háromszék, a kettő között meg ott volt közbeekelve Felső-Fehér vármegye egy darabkája, azaz a bodolai Béli-birtok, ahol sem a székelyek ispánja, sem a brassói tanács nem parancsolt.

A XIX. században, amikor divatba jött az emlékhely-avatás és a szoborállítás ez a vidék közigazgatásilag Háromszékhez tartozott. Az 1968-as megyésítéskor Brassóhoz került. A szász krónikások akkurátusan feljegyezték ugyan a vidéken történeteket, de ők megerősített falaik mögött várták be az ellenséget, érzelmileg nem kötődtek azokhoz, akik elvéreztek a határon. Napjaink helytörténései pedig – többnyire ujjongva – felfedezték, meg is írták több ízben is, hogy erre jött be Erdélybe Mihály Vitéz. Így van: ő is, többek között. Bizonyítottan a

kora középkortól (Kr. u. VII–VIII. századból származó bizánci erőd nyomai vannak a szoros déli lejtőjén, a mai Prahova megyében, s itt van a teuton lovagok által felépített Kruceburg, illetve -a kuruc időkig létező Királyköve várának romja is) egészen 1839-ig, amíg új utat építettek Krasznatelep (Crasna) felé, mindenki erre járt. Tucatnyi kisebb-nagyobb csata és ütközet zajlott ezen a vidéken. Nagyon szórványosan, de napjainkban is bukkannak fel megdöbbenő adatok. Például a háromszéki, erdővidéki Magyarhermányból. Az egyik utolsó török betörés 1778. augusztus 11-én éjjel történt. Az események „világpolitikai háttéréhez” tartozik, hogy II. József osztrák császár ekkor az orosz cárral szövetségben hadat viselt a Török Birodalommal. A székelyeket is hadba szólították, s egy csapatuk az oroszok oldalán Moldvában, Foc_ani mellett tönkrevverte a törököket. A törökök bosszúból a Bodzán át törtek a Székelyföldre. A szorost a 2. székely gyalogezred öt százada (amelyekben magyarhermányi katonák is szolgáltak) védte. A sötétség leple alatt nagy török csapat lopózott előre, és rajtaütött az elsáncolt székely táboron. Véres kézitusában levették a védőket. A gyilkos harcban 399 határőr esett el, több százan megsebesültek és fogságba estek. A foglyokat Konstantinápolyba vitték, ahol nagy részük szintén elpusztult. Keresztes János magyarhermányi pap jegyezte fel: „Ezen esztendőben búzaaratás idején történt szomorú pusztulása a székelységnek a törökkel való háború idején a Bodzán, a mely veszedelemben a Magyar-Hermányi katonák közül a következők vesztenek el azokkal együtt, akik rabságban és ispotályban megholtak...” (És következők 12 családfő és 17 legényember neve, akik harcban estek el, további 10, aki fogságban halt meg, ezen kívül sebébe belehalt 5, összesen 44 ember. A község akkori 500 fő körüli lélekszámát tekintve, óriási vérveszteség.)

E csata áldozatai a mai Bodzavám falu mellett, a Kálvária-dombon levő kápolnarom mögött, jeltelen sírban alusszák örök álmukat. A Bodzavám településnek nevet adó vámház, a kápolna és kórház 1784-ben épült a völgytorokban. Amikor a haditechnika fejlődése feleslegessé tette a havason az akkor már elavult (és Thököly kurucjai által egy jó évszázaddal korábban lerombolt) Királyköv várának újjáépítését. A kórház nem annyira a betegápolás, mint inkább a vesztegzár céljaira épült: járványok idején használták, vagy itt helyezték el egy időre a járványos betegséggel gyanúsított utasokat, be ne hurcolnák a kórt (a Keleten gyakran pusztító pestist, kolerát) Erdélybe. A török portyázók egyébként még 1828-ban is támadtak a Bodzán – a reformkorban, amikor másutt már vasutak épültek...

De nem ez volt az utolsó csata, sőt, még az 1848-as sem, amikor a brassói szászok támadtak itt a székely határőrökre (a Kálvária-domb temetője újabb sírokkal szaporodott ekkor), hanem 1916 októbere. Az első világháborúban Románia hadat üzent a Monarchiának, október 2. és 6. között a románok a Bodzán is támadtak. Október 24–28. között újabb csata volt itt, ezúttal a Monarchia hadserege támadott. Ha csak a krónikákat nézzük (Attila hunjainak legendáját nem) akkor is 1214-től, amikor is a kunok rátörtek a várat építő teutonokra, hétszáz esztendőn át honvédő harcok, csaták, öldöklés és szenvedés színhelye volt a Bodza. Az a kápolnárom pedig alig kétszáz esztendőős.

A türkösi nemesi kúria

Ez Hétfalu legrégebb, a templomokat leszámítva legjelentősebb épülete. Ma a városi múzeumnak – Négyfalu megyei jogú város (municipium) múzeumának ad otthont. Megléte a város és a barcasági csángók történelmének tanúja. És a sajátos középkori barcasági helyzet egyik bizonyítéka. E kúria felépítése ugyanis nem fűződik egyik nemesi család nevéhez sem: építtetője és századokon át tulajdonosa – a földesúr – Brassó városa volt. Itt, ebben az épületben vették át a város megbízottjai a négyfalusi csángó jobbágyok által kötelező módon beszolgáltatott terményeket, innen igazgatta a város gazdatiszta a havasalji birtokot. A hét falu teljes lakossága ugyanis 1498-tól 1848-ig Brassó város jobbágya volt. 1498 előtt a magyar király adta-vette-ajándékozta e falvak népét – a kor szokása és saját belátása szerint.

A barcasági csángók eredetéről biztos, cáfolhatatlan történelmi adatok nem léteznek. Száz esztendővel ezelőtt a nyelvész Horger Antal

(a brassói Főreálgymnázium tanára) az általuk beszélt nyelv sajátosságai alapján a Csíkszereda környékén, illetve a Kézdivásárhelytől délre élő székelyekkel (valamint két délerdélyi nyelvjárásziget, Halmágy és Székelyzsombor) lakóival rokonítja őket. Magyarán: a Háromszék említett vidékére, illetve a Csíki-medence középső részére települt székelyek egy csoportja valamilyen, máig ismeretlen okból a Barcaság déli részére (illetve Halmágyra és Zsomborra is) költözött. Valamikor 1211 és 1366 között. Ha 1211 előtt jöttek volna, a szászok előtt, akkor alighanem a Barcaság termékenyebb síkjára telepednek.

1366-ban viszont már itt éltek, egy ekkor kelt királyi oklevél ugyanis Szaniszló máramarosi nemesnek ajándékozta Hosszúfalu, Csernátfalú, Türkös és Bácsfalú birtokát. A Barcaság történetének e korai időszakából nagyon kevés írásos dokumentum maradt fenn, ennek dacára

bizonyosnak vehető, hogy e hét falu lakói a töröcsvári uradalom jobbágysai voltak, fő feladatuk e határt védő királyi vár kiszolgálása és fenntartása volt. Amikor Ulászló királyunk, aki uralkodása alatt végig „pillanatnyi pénzzavarban” volt, elzálogosította Töröcsvárat a brassóiaknak, akkor kerültek a barcasági csángók is Brassó uralma alá. Egyelőre ideiglenesen, ám a brassóiak gondoskodtak arról (újabb és újabb kölcsönökkel, amelyekkel a gyenge uralkodót addig mind segítették, amíg alaposan lekötelezték), hogy ez az állapot véglegessé váljon.

A városnak az igazi jövedelmet nem annyira a hétfalusiak jobbágyi szolgáltatásai jelentették, mint inkább Töröcsvár birtoklása, azaz az itt működő vám tekintélyes összegre rúgó jövedelme, amelyről a város (és a töröcsvári vár) fennmaradt számadáskönyvei tanúskodnak. E számadáskönyvekből évről évre nyomon követhető nemcsak a kereskedelmi forgalom, hanem a barcasági jobbágyfalvak adózó lakosságának alakulása is. Nem kell a maihoz mérhető népes, gyakorlatilag egymással összenőtt falvakra gondolni, 1514-ben például Törökös volt a legnépesebb a mai város négy faluja közül: 35 család lakta. Ugyanekkor Csernátfaluban 27 család élt. Temploma, iskolája mégis Csernátfalunak volt előbb, bizonyítottan már 1544-ben. A földesúri kúria viszont a legnépesebb faluban, Törökösön épült fel. (Említenek az okiratok egy időben Csernátfaluban is, Hosszúfaluban is hasonló épületet, ám minden bizonnyal a törökös lehetett ezek közül a legjelentősebb, ez maradt fenn mindvégig, annak dacára, hogy az

1699-es tűzvész miatt át kellett építeni.)

Fennmaradt egy leltár, az épületegyüttes részletes leírása 1761-ből, amelyből megtudjuk, hogy az udvarház felső szomszédságában Kováts Sámuel, alsó szomszédságában Sigmund István lakott. A telken zsindegyel fedett, három szobás kőépület állt, az utca felől két, „önbe foglaltatott üveg ablak”-kal, „jó mázas tüzelő kemencék-vel, mellettük „vasnyárs”, és „szénszító vas kalán”. A szobák bútorzata festett almárium, fogas, asztal és tíz szék. A hátulsó „ház” fából épült, és benne kocsmát tartott fenn a város. Volt a telken ezen kívül sütőkemence, „fogolyház” (azaz börtön) és kőből rakott árnyékszék is. Valamint csűr, szín, egy kis veteményes és egy jókora gyümölcskert is. E kúria, amely századokig a legimpozánsabb épület volt a környéken, s a közeli Brassó hatalmát, nagyságát mutatta e falvak jobbágnépének, ma már szinte észrevétlenül olvad az utcaképbe: az idegen már csak hosszas keresgélés-érdeklődés nyomán talál rá, akkor, ha éppen azt keresi. Múzeumként is nagyobb hírverést érdemelne.

A tömösi emlékmű

Ez egy olyan építmény, mely eredetileg is műemléknek épült. Nem templomnak, várnak vagy lakóháznak, hanem azért, hogy emléket állítson egy nagyszerű cselekedetnek. Nagy, honvédő csatákra, hősi helytállásra sor került máskor is tájainkon (a Bodzai-szorosban például többször is, mondhatni meglehetősen gyakran), ám az utókornak vagy nem jutott eszébe oda is emlékművet állítani, vagy maga is éppen a maga mindennapi harcát vívta, nem jutott idő az ősök dicső tetteinek megörökítésére. A Tömösi-szorosban más a helyzet: ide az emlékművet 1879-ben állították, több mint harminc évvel az emlékezetes csata (1849. június 19.) után, és másfél évtizeddel az 1867-es kiegyezés után, tehát a „boldog békeévek” kellős közepén. A kiegyezés minden modernizációs, illetve gazdasági előnyét élvező nemzedék állított itt emléket az elődök áldozatvállalásának. (Itt volt a Kiss Sándor ezredes vezette honvédek utolsó hadállása, amikor is 1300 székely megpróbált feltartóztatni 18 000 oroszot, akik a forradalom leverésére érkeztek. Az

oroszk egy csapata végül is egy brassói erdész kalauzolásával a székelyek háta mögé került és megtörte az ellenállást.)

E hőstett „maig ható üzenete” ma is – hogy úgy mondjam – szalonképes: a történet nem sérti egyik erdélyi népcsoport az érzékenységét sem, és az egykori csata, azaz a későbbi megemlékezés sem irányul senki ellen. Elvégre az intervenciós cári csapatok az osztrák „császári kolléga” kérésére jöttek leverni a magyar szabadságharcot. És a szabadságészmétől fűtött székely katonaság ellenállt. Amíg tudott.

Erről van szó: aki szabadságot akar a zsarnokság ellenében, annak adott esetben vállalnia kell a kilátástalan harcot, vagy akár az elbukást is. „Rabok legyünk vagy szabadok?/ Ez a kérdés, válasszatok!” – írta Petőfi. Az alaphelyzet azóta sem változott: „Libertate, te iubim,/ ori invingem, ori murim” – skandálta tizennégy esztendővel ezelőtt Temesvár, Brassó, Bukarest utcáin a tömeg. Ilyen egyszerű ez ma is: vagy-vagy. ’89 decembere után a tömösi emlékmű a brassói és környékbeli magyarok búcsújáró helyévé lett.

De ekkor már előtérbe tolták magukat a kompromisszumok bajnokai. Hát azt éppen nem mondták, hogy ha a radikális Kiss Sándor ahelyett, hogy elállja a szorost, inkább kompromisszumot köt a mérsékelt Lüdersszel, a cári csapatok parancsnokával, akkor a konfliktus talán elkerülhető lett volna – egyébként sok szép szóvirágot elcsépeltek már ott az emlékmű talapzata előtt a március 15-i koszorúzásokkor. De egy tett súlyát nem a ráaggatott szóvirágok adják. Hanem a következményei. Magyarán: az eredménye. A tömösi emlékmű láttán az embernek ma az jut az eszébe, hogy az az 1300 székely ott nagyon akarhatta a szabadságot, ha nem gondolt azzal, hogy talán sérti az orosz armádia érzékenységét azzal, hogy útját állja, sőt, visszalő. Azok a székely katonák ott tudták, hogy mit akarnak, és azt nagyon akarták. Ez egy. A másik az, hogy az az emlékmű a kiegyezés után került a helyére: egy felvilágosult Habsburg-uralkodó idején. (Akinek a családi érzékenysége kibírta, hogy olyan katonáknak emelnek itt emlékművet,

akik – ha nincs az az áldott emlékü despóta, a véreskezű I. Miklós cár – biza detronizálják végképp ökelméeket, az Isten kegyelméből uralkodó Habsburgokat.) Mondhatjuk úgy is, hogy ez az emlékmű az 1867-es kiegyezés egyik eredményeként épült. Amiből következik a máig ható tanulság: egy kompromisszumnak csakis akkor van értelme, ha a dolog valami eredménnyel is jár. Egyébként a közösségnek semmi hasznot nem hajtó, a mindenkori hatalomhoz hű magyar talpnyalókkal soha nem volt híjával egyik fővárosunk sem. Igaz, nekik nem szoktak emlékművet emelni.

A tömösi emlékmű Alsó-, és Felső-Tömös között, a szorosban, a patak jobb partján magasló dombháton, a Magyarváron épült. Brassó felől közelítve az országút bal oldalán van, s késő ősztől tavaszig, amikor a fák levelei nem takarják, jobban látszik. Utoljára a második világháborúban erre járt orosz katonák lőttek rá célba. Aki nem tudja, hol van, keresse az új, Petrom benzinkutat, ez után következik az új Alsó-Tömös nevű kétszallagos szálló, s ez után az erdős dombhát, tetején az emlékművel: a Magyarvár. És nem csupán március tizenötödikéken lehet ott virágot elhelyezni.

Földvári kövek

A '90-es évek legelején történt, Földváron: fülig olajos lakatosok traktort beleztek ki a gépállomás udvarán. Tőlük érdeklődtem, hol is volt itt erre a fogolytábor. Vállukat vonogatták. „Fogolytábor? Itt olyan nem volt.” „És milyen foglyok tábora volt, ha volt?” – érdeklődött egyikük. „Magyaroké” válaszoltam. A beállt hökkent csendben egy szutykos lakatos megszólalt magyarul mögöttem: „Menjen hátra, ha fényképezni akar, ott volt!” S intett a csavarkulccsal, merre. Arra domboldalt levágták, kővel kifalazták. Középen a falban alagútszerű nyílás mélyedt: a gépállomás alkatrésraktárnak használta. Vagy tíz méterre tőle még egy sötét nyílás tátongott. Ez már láthatólag mélyebb volt, messzebb is hatolt, odabenn elágazott. Itt volt a híres-hírhedt földvári fogolytábor. A Czell sörgyár hajdani érlelőpincéiben.

Amiről a háború utáni nemzedék nem tudott, vagy nem is akart tudni. Illetve (mi, érintettek, a magyarok) hallomásból, félig suttogott, félig sejtetett menedemondákból értesülhettünk. Azokban az években, aki erről beszélt, érdeklődött, az könnyen a „kékszemű fiúk” hivatali érdeklődésének keresztüztüzebe került. Aki reszkirozott, érdeklődött (erről vagy másról), és a kezük közé került, azok közül ma kevesen élnek. Ne kérdezzék, hogy miért. Ne tőlem kérdezzék! Ha annyira ártatlankák voltak azok, akik a honpolgárok figyelgetését és a rezsimmel szembeni „megnyilvánulások” megelőzését végezték, vajon miért küzdenek még ma is, foggal és körömmel, hogy a szekusdossziék, nyomozati anyagok ott maradjanak, ahol vannak?... Pedig hát akiket akkoriban figyelgettek, dehogyis akarták (vagy tudták volna) az államrendet megdönteni: legfeljebb érdeklődgettek a kevésbé dicső aspektusok iránt. Mint a földvári fogolytábor volt például.

Ennek létezését egyébként a hazai sajtó „egy bizonyos része” még anno 2000-ben is tagadta. Mindezekre tekintettel nem csoda, hogy a mai erdélyi magyarok számára a földvári tábor nem téma. Erről nincs is amit beszélni. De azért tudni kell róla.

A tények: a második világháborúban Románia átállását (1944.

augusztus 23-át) követően a szövetséges román és szovjet katonaság bevonult Észak-Erdélybe. A front mögött azonnal hivatalba lépett az 1940 előtti román közigazgatás (visszatértek a csendőrök, a jegyzők stb.).

Egyik első ténykedésük az volt, hogy összeszedték az általuk megbízhatatlannak minősített egyéneket, és internálták őket. (A hadifoglyokon kívül azokat is, akik visszavonuló harcegységeiket elhagyva, falujukba visszatértek, sőt azokat is, akik valamilyen okból frontszolgálatra alkalmatlannak minősültek, és akiket a bevonulók odahaza találtak.) Háborús időkben előfordul ilyesmi. (Földváron, amikor a szovjet volt az ellenség, szovjet katonákat is tartottak fogva. 21 közülük a fogvatartás éve alatt meghalt, itt is vannak eltemetve.)

Csakhogy ezúttal Földváron a rohamosan érkező több ezer észak-erdélyi magyar internált (illetve fogoly) számára az „embertartás”, a fogvatartás legelemibb követelményeit sem biztosították. A sötét, föld alatti pincék rövidesen telezsúfolódtak, ekkor a dombon, odébb, földbe ásott putrikat építettek (egy hosszú gödröt), amit náddal fedtek, s ahol, szalmán, gyékényen vagy a puszta földön 80-100 ember zsúfolódott éjszakára. Fűteni ezt nem lehetett. Tisztálkodási lehetőség nem volt. A foglyokat alig élmeztezték. (A hozzátartozók által küldött élelmiszercsomagokat az őrség bontotta ki és falta föl.) A lágert októberben nyitották meg, november elején kezdett pusztítani a kiéhezett, legyengült foglyok között a tífusz, a vérhas. 1944-45 telén Lőrinczi Árpád tiszteletes, a szomszédos Hídvég lelkésze naponta temetett. Maga sem tudja, hányat. Egyházának halottaskönyvébe 182 nevet jegyzett fel, amíg a temetésnél felügyelő őrség meg nem tiltotta, hogy a fogolytársaktól az elhunytak személyi adatait kikérdezze, feljegyezze. Ma már kinyomozhatatlan, hányan haltak meg itt, és hányan másutt, a viszonylag jobb erőben levő foglyokat ugyanis tovább vitték innen Foc_ani-ba, onnan a szovjet gulágokba, a háború utáni újjáépítésben segédkezni. És a hazai táborparancsnokságnak sem lehetett valami pontos nyilvántartása, hisz (több volt fogolytól hallottam) a táborparancsnok olykor hagyta magát megvesztegetni: már két ökör áráért futni hagyta az internált (és módosabb) székelyt.

Ma Földváron két fogolytemető van. Az egyik mellé utóbb tömbházak épültek, és ide legutóbb már ismét temetkeznek, a tömegsírok fölé. (Ide a foglyok hozzátartozói a háborús évek elmúltával egy felirat nélküli kőkeresztet állítottak.) A másik fogolytemető a mezőn, Veresmart felé, egy dombocskán van. Ide, a fűvel benőtt sok-sok sírhantot elegyengetve, az utóbbi évtizedben az Orosz Köztársaság

Nagykövetsége jól karbantartott haditemetőt létesített. Ennek egyik részén áll az a kőszikla, amelyet – megadott és visszavont engedélyek, sok huzakodás és egyezkedés után – végül is sikerült felállítani, az itt elhunyt magyar foglyok emlékére. (A mai hídvégi református lelkész kezdeményezésére.)

A földvári tábort 1945 novemberében számolták fel, már jócskán a Groza-kormány idején (amelyet a Magyar Népi Szövetség is támogatott), Kurkó Gyárfásnak, a Magyar Népi Szövetség elnökének ismételt sürgetésére. A székely származású, de Brassóban élő Kurkó Gyárfás egyébként – miközben a szövetség a Szovjetunióba elhurcoltak segélyezését szervezte, korabeli újságcikkek szerint – ekkoriban még őszintén meg volt győződve arról, hogy „a román népi demokratikus erőkkel összefogva összes nemzetiségi sérelmeinkre méltányos megoldást fogunk találni”. Azután őt is évekre lecsukták.

Ma az egykori földvári gépállomás környéke csupa rom. Ma az EU-csatlakozásról hisszük azt, hogy kisebbségünk minden gondját-baját orvosolni fogja. Ma, úgy gondolom, hinni nem elég, tudni is kell arról, ami körülöttünk zajlott.